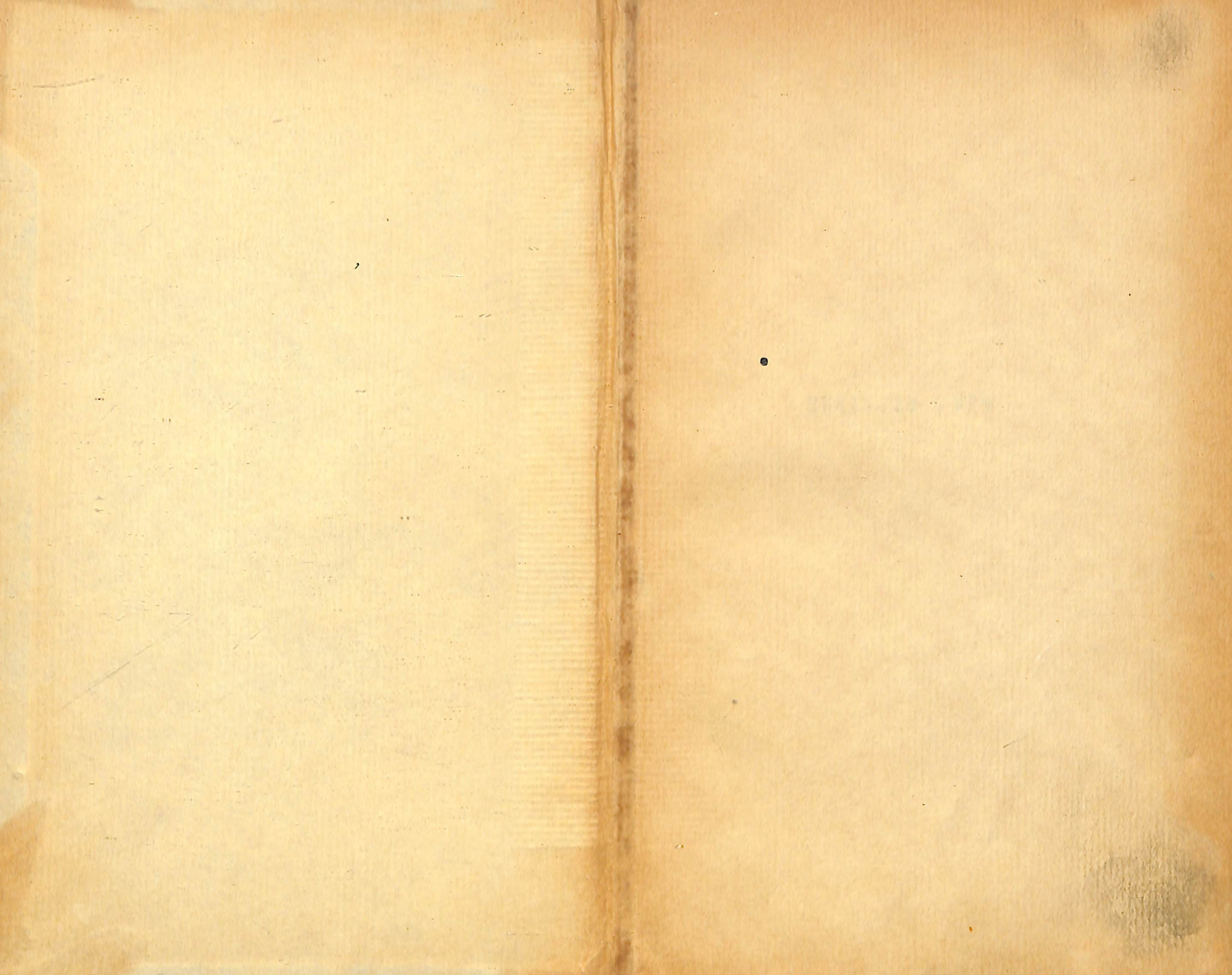

804

9(44)

un-54

ՅՈՎՀԱՆՆԱ Տ՝ԱՐԳ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ

ՏԵՏՐՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ Ե.

ՅՈՎՀԱՆՆԱ ՏՄՐԳ.

ԿԱՄ

ՕՐԼԵԱՆԻ ՕՐԻՈՐԴԸ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1893.

9(44)
S-54

W

ՅՈՎՀԱՆՆԱ ՏՄՐԳ.

ԿԱՄ

ՕՐԼԵԱՆԻ

ՕՐԻՈՐԴԻՆ

ՊԵՏԱԾԻՐԻՆԸ

ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ԳԱՂԱԼ

ԳՐԵՑ

Հ. ՂՈՒԿԱՍ Վ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆՑ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԻՆ

Բ. ՏՊԱՐ.

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1893.

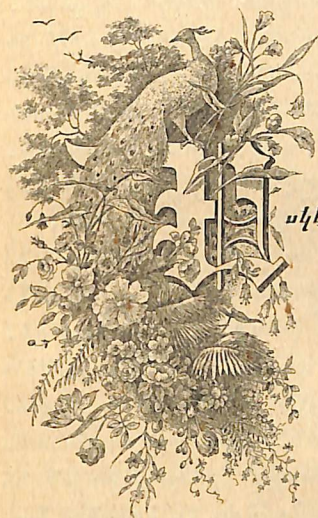
2004

ՅՈՂՀԱՆՆԱ ՏՄՐԳ

ԿԱՄ

ՕՐԼԵԱՆԻ ՕՐԻՈՐԴԻՆ

ՊԵՏՄՈՒԹԻՆԸ

սկէ Տինգ հարիւր տարի
յառաջ՝ հիմակուան
Գաղղիայի մեծ ու եր-
եւելի մէկ մասը՝ Անգ-
ղիայի թագաւորնե-
րուն իշխանութեան
տակն էր: Թէ ինչ
կերպով Անգղիացիք
այս երկիրներուն իշ-
խանութիւնը ձեռք՝ բերած ու զանոնք իրենց
ստացուածքն ըրած էին, անտարակոյս ամէնուն
ծանօթ պիտի չըլլայ: — Գուրեւ լմնս՝ Նորման-

տիայի դուքսը, աշխարհակալութեամբ Անգղիան իւր տէրութեան տակ առնէին ու իւր իշխանութիւնն աղէկ մ'անոր վրայ հաստատելէն ետքը, Նորմանտիան ալ իբրեւ իւր ստացուածքը պահեց: Այս երկիրները քանի մ'ուրիշ տեղերով մէկտեղ՝ Անգղիայի թագաւորներուն ժառանգական ստացուածք մնացին. բայց վրան երկայն ժամանակ անցնելէն ետքը Նորմաններուն Անգղիա ըրած արշաւանքները մոռցուեցան, ու այնպէս երեւցաւ որ Անգղիացիք Նորմանտիա մտած ու տեղացիները նուաճած ըլլան, մինչդեռ Նորմանտիայի դքսերն էին՝ որ Անգղիայի տէրութիւնն առին ու իրենց ստացուածքն ըրին: Անգղիայի թագաւորները Նորմանտիայի մէջ հաստատուն ոտնկոխ մ'ունենալով, անկէ սկսան պատերազմներով Գաղղիայի մէջ յառաջ քալել, կամաց կամաց բոլոր Գաղղիան կուլ տալ կ'ուզէին, եւ այն ժամանակներն՝ որ քաղաքականութիւնն ազգերուն մէջ յառաջ գացած չէր, ու ամէն ազգերն իրարու հետ կռուի մէջ էին, պատերազմ ընել ուզողին՝ պատրուակ մ'ալ գտնելը դժուարին բան չէր: Այս անպիտան ու անպատեհ քաղաքականութենէն զատ այն ժամանակները իշխաններուն ձեռքը՝ իրենց մեծութիւնն ու ստացուածքն ընդարձակելու եւ նորանոր կալուածներ ստանալու ուրիշ միջոց մ'ալ կար, որ հին ժամանակները շատ կը գործածուէր, այս ինքն կ'ուզեմ ըսել իշխաններու եւ իշխանութի-

ներու իրարու հետ ամուսնութիւնը: Եթէ Անգղիայի թագաւորին տղան Գաղղիայի դքսի մ'աղջկանը հետ կարգուելու ըլլար, որ նաեւ դքսին ժառանգն ըլլար, այն ատեն դքսին մեռնելէն ետքն անոր բոլոր կալուածներն ու երկիրները մէջի բնակիչներովն իրեն աղջկանը կը մնար, որ հօրը բնական օրինաւոր ժառանգն էր: Այս կերպով Գաղղիայի երկիրներէն շատ մեծամեծ երկիրներ Անգղիայի թագաւորներուն անցած եւ անոնց ստացուածք եղած էին, բայց մանաւանդ Գաղղիայի Վարոլոս վեցերորդ թագաւորին աղջկանը՝ Հենրիկոս հինգերորդ Անգղիայի թագաւորին հետ կարգուելովն Անգղիացւոց Գաղղիայի մէջ ունեցած երկիրը շատ ընդարձակեցաւ: Վասն զի Վարոլոս վեցերորդ 1422ին մեռնելէն ետքը՝ անոր տղան Վարոլոս իւր հօրը 1420ին դրած դաշնագրութեան զօրութեամբ՝ իբրեւ անկարող տկարամիտ մարդ մը թագաւորութեան աթոռէն մէկզի ձգուեցաւ ու ժառանգութիւնն անոր աղջկանը՝ ուստի եւ անոր փեսին Հենրիկոս հինգերորդին մնաց, որ դեռ այս իւր մեծ ստացուածոցը տէր չեղած՝ մեռաւ, տղայ մը թող տալով, այս ինքն Հենրիկոս վեցերորդը: Ասիկայ իւր հօրը պահանջած երկիրները ժառանգեց առաւ, եւ դեռ իւր տղայութեան ատեն Գաղղիայի մեծ մասէն թագաւոր ճանչցուեցաւ, ու Փարիզի մէջ թագաւոր օծուեցաւ: Ուստի ասով Անգղիացիք յառաջունէ աւելի

Գաղղիայի մէջ հաստատուեցան, եւ իրենց կալուածներն ընդարձակեցին, քանի մ'ինքնիշխան դքսերու ու կոմսերու տակ եղած գաւառները դուրս հանելով, իրօք գրեթէ բոլոր Գաղղիայի տէր եղած էին, ու իրենց թագաւորներն անկէ ետքը Գաղղիայի ու Անգղիայի թագաւոր կ'անուանէին:

Արնայ մէկը հարցընել. ի՞նչ զգածմունք ունէին այն ժամանակը Գաղղիացիք. ժողովուրդն իւր երկիրներուն այսպէս մէկէն օտարականներու ձեռք անցնելուն վրայ չէր զայրանար, պաղ եւ անտարբեր աչքով մ'այս դէպքերուն կը նայէր: — Հին ժամանակները՝ որոնց վրայ որ կը խօսինք, Գաղղիացւոց ազգը հիմակուանին չէր նմաներ, հայրենասիրութեան ու հայրենեաց անկասութիւնն ամէն կերպով պահելու գաղափարները շատ տկար էին, եթէ ամենեւին չկային չենք ուզեր ըսել, ուստի եւ իրենց համար այս կամ այն թագաւորը նոյն բան էր: Ամէնէն մեծ հոգն այն ատենը կ'ըլար, երբ իրենց տէրերէն շատ ճնշուէին, նեղուէին կամ կեղեքուէին, այս պատճառաւ երբեմն ամէնը մէկտեղ բազմութեամբ ոտք կ'ըլէին, եւ իշխանն իւր ընտանիքովը մէկտեղ կը զարնէին, կը վռնէին կամ կը մեռցնէին: Այս տեսակ սոսկալի ապստամբութիւններէն մէկն է 1358ին, որ պատմութեան մէջ «Ժագըռիի վտարանջութիւն» կ'ըսուի: Բայց շատ անգամ ալ փառասէր ու իրա-

րու թշնամի դքսերը ժողովուրդը կը ժողվէին, իրարու դէմ պատերազմի կը հանէին, ուր շատ արիւն կը թափուէր, եւ վախճանն ուրիշ բան չէր, բայց եթէ դքսերուն պարզ իրարու դէմ ունեցած թշնամութիւնը: Այս սաստիկ քաղաքական պատերազմներէն մէկն էր այն պատերազմը, որ Հենրիկոս վեցերորդին գահ ելլէն քիչ մը յառաջ սկսաւ: Ինչու որ Արորոս Գաղղիայի վախճանեալ թագաւորին (մէկ զի ձգուած) տղան ու թագաւորութեան բուն ժառանգը տէրութեան մէջ շատ կողմնակիցներ ունէր, որոնք իրեն յաջորդութեան ունեցած իրաւացի պատճառները կը յարգէին, Արորոս զատնք գլուխը ժողովելով Հենրիկոսին դէմ պատերազմի ելած էր: Բաց աստի նոյն ատենները գեղացւոց ու աղնուականաց մէջ անգաղար կռիւ ըլլալով՝ Գաղղիայի երկիրներուն մէջ կարգ կանոն տակն ու վրայ եղած էր, եւ անիշխանութիւնն ամէն կողմ կը տիրէր: Ասոնց դէմ զօրք խաւրել պէտք էր, բայց Անգղիայի տղայ թագաւորը չկրնալով ինք իւր գլխուն կառավարել, հօրեղբայրը Պէտֆորտի դուքսն ու Ալուէսդրի դուքսը թագաւորին տեղը Գաղղիայի մէջ կառավար դրուեցան: Ինչպէս յայտնի է, ասոնց գլուխ տանելու բանը շատ դժուարին էր, բայց գրեթէ գլուխ ելած էր, ինչու որ Անգղիայի բանակը Բուրգունտիայի դքսին հրամանատարութեանը տակ բոլոր թըշնամեաց յաղթած էր: Քաղաքներն ու բերդերը

Անգղիացի զօրքէն առնուած էին, ու անհաւանական չէ կարծելը, որ խոհեմ կառավարի ու սիրելի թագաւորի մը տակ անտարակոյս բոլոր Գաղղիա Անգղիայի գաւառ մը կ'ըլլար:

Ո՞վ կրնար մտքէն անցընել որ Գաղղիան այս դժբախտութենէ խիստ զարմանալի կերպով մը, այս ինքն՝ գեղացի աղջկան մը սրտոտութեամբը պիտի ազատէր: Արդ այս զարմանալի աղջկան պատմութիւնը կ'ուզենք գրել, այս անմեղ ու հայրենասիրական ոգւով վառուած աղջկան՝ որ Անգղիացւոց անգթութեան զոհ եղաւ:

Գ Լ Ո Ւ Ս Ա .

Յովհաննա տ'Արքիշտայոն-Բիւնը:

Յովհաննա տ'Արք (Jeanne d'Arc) 1410ին ծնաւ. իւր ծնողքը Յակոբ տ'Արք ու Եղիսաբէթ ծնեալ Ռոմէ՝ երկուքն ալ գեղացի էին ու Տոմրըմի կը բնակէին, որ Գաղղիայի Հիւսիսային արեւելեան կողմը Լոթարինգիայի սահմանին վրայ գիւղ մըն է: Յովհաննա պղտիկ քոյր մ'ու երեք եղբայր ալ ունէր. քոյրը տղայութեան ատեն մեռած էր, իսկ երեք եղբարքը կենդանի մնացին, որ իւր քաջութեանցը մասնակից եղան: Յակոբ տ'Արք ու իւր կինը պատուաւոր ու աշխատասէր գեղացիներ էին. իրենց փոյթն ու ջանքը զարմանալի էր. իրենց տղոցն աղէկ ու համեստ կըրթութիւն տալը՝ իրենց միակ պատիւն ու պարտքը կը համարէին: Յովհաննա կարդալ գրել չսորվեցաւ, ինչու որ այս տեսակ ուսումներն այն հին ժամանակները շատ հազուագիւտ բաներ էին, որ ատենը տպագրութեան արուեստն ալ գեռ գտնուած չէր, ու գիտութիւն եւ ուսում ըսուած բանը գրեթէ մինակ քահանաներու հարկաւոր կը համարուէր: Բայց այս ստոյգ կ'երեւայ որ համեմատութեամբ Յովհաննա ուրիշ աղջիկներէն շատ աւելի վեր էր ու առաւելութիւններ

ունէր, անոր ծնողքն իրենց բարեպաշտութեամբն ու բարի կենցաղավարութեամբն ամենուն զարմանալի էին, ուստի եւ տարակոյս չի մնար որ ամենէն յառաջ իրենց աղջիկն ուղղափառ կրօնի մասանց մէջ աղէկ կրթած ըլլան: Մայրն անոր կարել ու մանել սորվեցուցած էր, եւ իւր տղայութեան վրայ եղած յիշատակարաններէն ու մնացած լուրերէն կրնանք ստուգութեամբ յառաջ բերել, որ Յովհաննա ամենուն առջեւն եռանդնոտ, աշխատասէր, բարեպաշտ ու մարդավար աղջիկ մը կը համարուէր. կրօնական գործքերու մէջ խիստ եռանդնոտ էր, այնպէս որ իւր ընկերակիցները շատ անգամ անոր վրայ կը ծիծաղէին ու կը ծաղրէին, երբ որ սիրով եկեղեցիներու այցելութեան կ'երթար, եւ իրենց հետ երգելով ու կաքաւելով զուարճանալ չէր սիրեր: Զերմեռանդական գործքերու ունեցած եռանդն ու յոժարութիւնը շատ բաներու մէջ յայտնի կ'երեւայ, զորոնք առանց ակնածութեան կը կատարէր, բայց մարդկան հաճոյ ըլլալու համար արտաքին ձեւեր կամ ձեւացընող կերպարանքներ ալ չէր ըներ: Գիտենք որ շատ անգամ դաշտի վրայ խոտ կտրելու կամ հնձելու ատեն իրեն ընկերներէն կը բաժնուէր, որ ետքէն զինքն առանձին տեղ մը կամ անկիւն մը քաշուած կը գտնէին, ուր երկու ծնկան վրայ եկած՝ աղօթք կ'ըներ: Այս ալ աւելցընելու ենք որ ուրիշներէն աւելի վախկոտ ու ամօլկոտ բնութիւն մ'ունէր:

Ամենեւին այն աղջկանց չէր նմաներ, որոնք բոլոր օրը շատխօսութեամբ կ'անցընեն. անոր վարքը ստորագրողներէն մէկը չկայ, որ յիշէ թէ շատ կը խօսէր, եւ իւր այս բնութիւնը՝ եթէ աղէկ մտածելու ըլլանք՝ գուցէ իրեն զարմանալի պատմութեան բանալի մը կրնայ ըլլալ. վասն զի քաջուած ու խորունկ մտածող մարդը մէյ մ'իւր ու գւոյն վրայ տիրող գաղափարներուն վրայ շատ անգամ կը խորհի, ու եթէ ասոր վրայ կենդանի երեւակայական զօրութիւն ու սաստիկ բարոյական զգածմունք մ'ալ գալու ըլլայ, մարդը սոսկալի կրակոտ, բայց յստակամիտ նախանձայոյղ մը կ'ընէ:

Տոմրմի գեղին մօտերը՝ Նեօշադոյ երթալու ճամբուն վրայ գեղեցիկ հին կաղնի մը կար, որուն մեծատարած ու մինչեւ գետինը հասած ոստերը կարծես թէ դմբեթ մը ձեւացուցած էին, ու շատ դարերէ ի վեր «Յաւերժահարսանց ծառ» կ'անուանուէր: Կաղնւոյն քովն վճիտ աղբիւր մ'ալ կը բղխէր, որ կաղնւոյն նման «Յաւերժահարսանց աղբիւր» կ'ըսուէր: Տգէտ ուսմիկն ու մանաւանդ գիւղականները՝ աւելորդապաշտութեամբ թէ՛ ծառն եւ թէ՛ աղբիւրն ընծաներով կը պաշտէին, բայց Յովհաննա բոլորովին ասիէ հեռու կը կենար, եւ երբեք չեղած որ ծառին ու աղբիւրին տօնին օրը կաքաւողներուն ու պարողներուն կարգը տեսնուի. այսպիսի առիթներու մէջ ինք ծաղկէ պսակներ կը շինէր, ու

Տոմրըմի եկեղեցւոյն մէջ Ս. Կուսին խորանին կ'ընծայէր:

Այս ալ պէտք չէ մոռնալ որ Յովհաննա քանի որ մեծցաւ՝ տանտիկնոջ մը գործերէն սկսաւ ետ կենալ, համ չառնուլ, տնասէր չէր, աւելի արտաքին գործերու բաղձանք կը ցուցընէր եւ կը ղբաղէր, շատ անգամ դաշտերու վրայ կ'ով ու ձի կ'արածէր, ջրոյ մէջ կը մղէր, շատ անգամ առանց սանձի ու թամբի կը ձիավարէր: Այս է Յովհաննային տղայութեան նկարագիրը:

Տարակոյս չկայ որ Յովհաննա աղայութեան ատեն իւր հայրենեաց գերութեան վիճակի մէջ գտնուելուն վրայ՝ այս դիէն այն դիէն շատ խօսակցութիւններ լսած պիտի ըլլայ, ինչու որ այն բռնութեան գործերուն ու ժողովրդեան քաշածներուն համբաւը մօտէն ըլլայ հեռուէն ըլլայ մինչեւ Տոմրըմի հասած, ու այս վառվռուն երեւակայութիւն ունեցող աղջկան մտքին ու սրտին վրայ շատ տպաւորութիւն ըրած պիտի ըլլայ: Այս ստոյգ է որ Տոմրըմի գիւղին բնակիչներն ամէն ալ Կարողոսի կողմնակից էին, ու պատերազմի մէջ Անդղեացւոց դէմ շատ մեծ քաջութիւններ ընող Արմանեակի դքսին անուամբ՝ Արմանեակ կ'ըսուէին: Բայց Տոմրըմի մօտ Մասե գիւղ մ'ալ կար, որուն բնակիչները բոլորովին Բուրգունտացիներուն կողմը շահուած էին: Այս երկու գեղերուն տղաքը շատ անգամ իրարու

դէմ իրենց մարց կաթին հետ ծծած թշնամութիւնը խաղերու մէջ կը ցուցընէին. իրարու դէմ առերեւոյթ կռիւներու պատերազմներ կը ձեւացընէին, եւ երբեմն այնպէս կ'ըլլար, որ առերեւոյթ իրականի կը փոխուէր. գաւաղաններով ու քարերով իրարու դէմ կը կռուէին. ու մէջերնէն վիրաւորներ ալ կ'ըլլէին: Յովհաննա շատ անգամ սաստիկ կռուէն ետքը իւր հասակակից բարեկամներն ու հարազատ եղբայրն արեան մէջ թաթխուած կը տեսնէր: Ասոնք մէյմէկ անժխտելի ապացոյցներ են այն սաստիկ կողմնակցութեան ոգւոյն, որ առերեւոյթ խաղաղութեան ու հանդարտութեան տակ ծածկուած էր, բայց երթալով կը սաստկանար ու կը բորբոքէր, եւ մարդ չկար որ այս հուրէն քիչ մ'ընդունած չըլլար: Անգամ մ'այսպիսի խռովութիւն մը Տոմրըմի գեղին գլուխը շատ խեղճութիւն բերաւ, որ առ երեսս տղայական խաղերու կամ հեռու տեղերու համբաւներուն չէր նմաներ: Բուրգունտացի ձիաւորներու գունդ մը գեղին վրայ իյնալով, բոլոր բնակիչներն ընտանիքներովն եւ ունեցածով չունեցածով իրենց խաղաղ հայրենիքէն դուրս վազեցան: Ամէն մարդ ուրիշ տեղ մ'ապաւէն փնտռելու պարտաւորեցաւ, ուստի Յովհաննային ծնողքն ալ ստիպուեցան իրենց աղքատիկ երդը թողուլ ելել. ապահով տեղ մը քաջուելու համար Նէօշադոյ անցան ու պանդոկի մը մէջ բնակեցան, ուր Լոթարինգիայի

դքսին իշխանութեան տակ ըլլալով՝ թշնամեաց յարձակումներէն վախ չկար: Այս քաղաքին մէջ տասնութ հինգ օր կեցան, որ ատենը շատ հաւանական է որ Յովհաննա այս իրենց եղած բարեկամական ընդունելութեան ու պաշտպանութեան շնորհակալութիւն ընելու համար այն պանդոկին մէջ տնական ծառայութիւններու եւ գործերու զբաղեցաւ. ասոր համար ալ է այն խօսքը, թէ Յովհաննա տղայութեան ատեն պանդոկի մը մէջ աղախնութիւն ըրած ըլլայ, ինչպէս որ Բուրգուններու կողմնակից ժամանակագիր մ'ու ետքէն Անգղիացի պատմագիր մը կը զրուցեն:

Յովհաննա տասութիւնք ու տասնուչորս տարւան մէջ էր (1423, 1424): Աս ատենները տեսիլներ տեսնելու սկսաւ, եւ սուրբերու ձայներ կը լսէր, որոնք զինքը կը յորդորէին որ երթայ Գաղղիայի արքունի դահլիճէն Կանգնէ: Մենք այստեղս այսպիսի հասարակ ժողովրդեան համար գրուած գործքի մը մէջ չենք ուզեր խօսիլ թէ Յովհաննային տեսիլներն իրօք գերբնական զօրութեամբ էին, թէ իւր վառվռուն ու տաք երեւակայութիւն ունեցող բնութենէն, որ այն լեռներու միայնութեան մէջ կէս մը կրօնական ու կէս մ'ալ քաղաքական եռանդով բորբոքած՝ անորաչքին այսպիսի բաներ կ'երեւցընէր: Միայն այս կ'ըսենք որ ինք խաբերայ չէր, զրուցածները սուտ չէին, իրօք ինք այնպիսի տեսիլներ կը տեսնէր, եւ այնպէս կը կարծէր որ ինք

Աստուծոյ ձեռքը գործիք մըն է, եւ ասոր վրայ հաստատուն համոզում ունենալով՝ զօրացաւ ու իւր դիւցազնական գործքերը գործեց:

Գրեհանի ու Վեռնէյլի պատերազմներով Գաղղիացիք բոլորովին յաղթուած էին, ու Կարոլոս Է. թագաւորութեան ժառանգը՝ բոլորովին յոյսը կորսնցուցած էր: Յովհաննա՝ իւր պատմածին նայելով՝ այս ատեն առաջին անգամ վերնական ազդեցութիւն մ'ընդունեցաւ, զոր ինք այսպէս կը պատմէ: Երբ՝ կ'ըսէ, ամառուան օր մը հօրս պարտէզը նստած էի, եկեղեցւոյն ուղղութեամբը լոյս մը տեսայ ու ձայն մ'ալ լսեցի, որ զիս կը յորդորէր որ միշտ բարեպաշտ ու բարի ըլլամ, եւ կ'ըսէր թէ օր մը պիտ'որ դայ որ Աստուած զքեզ պիտի օրհնէ: Երկրորդ տեսիլքն աւելի որոշ կերպարանք մը ստացաւ: Այս անգամ (այսպէս կը պատմէ ինք) երբ որ հօտիկս դաշտի վրայ կ'արածէի, նոյն ձայնը դարձեալ լսեցի. քիչ մ'ետէր Սրբուհի Կատարինէի ու Սրբուհի Մարգարիտայի փառաւոր կերպարանքը տեսայ, որ ատենը ձայնը կը զրուցէր թէ Միքայէլ հրեշտակապետին ձայնն է: Չայնը քանի մը խորհրդաւոր խօսքեր խօսեցաւ, որոնցմէ կ'իմացուէր թէ Գաղղիա իմ ձեռքովս Անգղիացւոց լուծին տակէն պիտի ազատի: Այս երկրորդ տեսիլքը Յովհաննային սիրտն եռանդով լեցուց ու յափշտակեց, եւ Աստուծոյ շնորհակալութեան համար՝ որ պէտք իրեն կամաց

ՅՈՎՀ. ՏՆՐԳ.

ու հաճոյիցը գործիք առաւ, աշխարհք չմտնելու ուխտ դրաւ, ու ինք զինքը բոլորովին իրեն կոչմանը նուիրեց:

Ա՛րեւելայ որ Յովհաննային ծնողքն իրենց աղջկանն այսպիսի ճամբայ մը բռնելուն վրայ մեծ հոգ ու մտադրութիւն չըրին եւ պատմած տեսիլները բանի տեղ չէին դնել, թէպէտ այն ալ կը պատմուի որ հայրը վախնալով որ չըլլայ թէ զինուորականներն իւր աղջիկը մոլորեցուցած ու բանակի մէջ մտնելու թելադիր եղած ըլլան, ըսած ըլլայ որ ինք իւր ձեռքովն իւր աղջիկը խղդեւ կ'ուզէ, քան թէ այսպիսի անսովոր բան մը տեսնել: Այս ժամանակներս հարուստ գեղացիներէն մէկը Յովհաննան իրեն հարսնացընել ուզեց, բայց անիկա հրաժարեցաւ. այն ատեն զինքն ուզողը զարմանալի միջոցի մը ձեռք զարկաւ. բոլոր գեղին մէջ հրատարակեց որ Յովհաննա խոստացեր էր թէ իրեն հետ կարգուի, ու հիմայ չ'ուզեր իւր խոստումը կատարել: Այս բանիս համար մինչեւ դատաստանի ալ ելաւ, կարծելով որ դատաւորները Յովհաննան կը ստիպեն որ իւր խոստումը կատարէ, զոր չէր ըրած: Յովհաննա դատաստանին մէջ ինք իրեն փաստաբանութիւն ըրաւ, եւ զարմանալի քաջութեամբ ու ճարտարխօսութեամբ ինք զինքը պաշտպանեց, եւ երգմամբ հաստատելով որ այնպիսի խոստում ըրած չէ, դատաստանին վճիռն իւր կողմը կտրուեցաւ, որով այն հարուստ երի-

տասարդն ամսթով մնաց: Թէպէտ այս դէպքը փոքր եւ ըստ ինքեան աննշան բան մըն էր, բայց ասկէ երկու բան կրնանք հաստատութեամբ յառաջ բերել, այս ինքն թէ Յովհաննա նախ մտաց հաստատութիւն ունէր, եւ երկրորդ՝ թէ իւր պատուոյն զգուշացող ու ճշմարտասէր եւ սրբասէր օրիորդ մըն էր:

Տէրութեան գործքերն ու դէպքերը սկսան երթալով սաստիկանալ ու մեծնալ, կողմնակցութեան ոգին մինչեւ վերջին աստիճան բորբոքած էր: Պեղֆորդի դուքսը զարծեալ Գաղղիա դարձած էր, ու Բուրգունտիան աղէկ մը զօրացընելէն ետքը, Վարոլսին գէմ մեծ ու ահեղ բանակ մ'ալ հանած էր: Բոլոր բանակին սպարապետ դրած էր Սալիսպուրիի կոմսը, որուն հետ էին քաջ ու կիրթ զօրապետներ, Սիր ճըն Դալպըդ, Սոմ մէրսէրի կոմսը, Վարուիք, Սիւֆֆոլդ, Երունտէլ, Սիր ճըն Ֆասգոլֆ, ու Սիր Վիլիամ Վլատտաէլ, որոնց քաջութիւնն ու անուըն թըշնամիներն ահ ու գողի մէջ կը ձգէր. Սալիսպուրիի դուքսը՝ Ռամպոլլէ, Բիգիվիէ, Ժարժոյ, Սիւլի եւ ուրիշ շատ պզտիկ քաղաքները շատ քիչ ընդգիմութեամբ նուաճելէն կամ անձնատուր ըլլալու ստիպելէն ետքը, իրեն գրեթէ ուր նպատակին հասնելու ձեռք զարկաւ, այս ինքն Օրլէանը պաշարելու, որ Վարոլսին ու իրեն կողմնակիցներուն ձեռքը մնացած վերջին բերդն էր, բայց իւր լաւ գիւրքովը Լոար գետին

վրայ կը տիրէր ու հարաւային գաւառներուն բանալին էր, այնպէս որ Օրլէանը մէյ մ'առնուէին ետքը՝ Անգղիացւոց բանակը դիւրաւ Լոարէն անդին կրնար անցնիլ, ու Կարոլոսին արքունիքն ուրիշ ճար չէր ունենար, բայց եթէ Օվեռները ու Տոֆինէ գաւառներուն լեռներն ապաւինիլ:

Օրլէան քաղաքը 1428ին Հոկտեմբեր ամսոյն մէջ առաջին անգամ Սալիսպուրիի կոմսէն պաշարուեցաւ. բայց բախտով թէ թագաւորն եւ թէ տեղացիք այս ըլլալիքը յառաջունէ գուշակելով՝ բերդն երկայն ատեն ու մինչեւ իրենց վերջին շունչը յուսահատաբար պաշտպանելու ամէն միջոցները հոգացած էին: Պաշարման ատեն Պ, տը Կոգուռ քաղքին կառավար դրուեցաւ, ու այն ատենները գտնուած քաջ զօրապետներէն երկու հոգի՝ Բոթոն տը Քսենդրայլ ու Տիւնոա շատ զօրքով Անգղիացիները պատուելով քաղաք մտան: Քաղաքացիք այս պատերազմին մէջ իրենց կողմէն շատ հայրենասիրական ոգի ցուցուցին: Իրենց վրայ դրուած տուրքը վճարելէն զատ՝ արքունի հասարակաց արկեղ շատ ստակ պարգեւ տուին. ինքնակամ հաւանեցան որ իրենց՝ Լոար գետին անդիի կողմը դէպ ի հարաւ եղած Բորդըրոյ արուարձանը գետնի հաւասար ըլլայ, որպէս զի Անգղիացիք այն կողմն ապաւեն ու ապաստանարան չգտնեն. այս պատճառաւ քաղաքին չորս կողմերն եղած

այգիներն ու պարտէզները մինչեւ երկու մղոն տեղ իրենց ձեռքովն արմատաքի խլեցին ու կործանեցին: Բոլոր զէնք տանիլ կրցող էրիկ մարդիկ գունդ կազմեցին, զօրքին մէջ մտան, իսկ մնացածները շարունակ Աստուծոյ աղօթք կ'ընէին ու թափօրներով եկեղեցիէ եկեղեցի այցելութեան կ'ելէին:

Թշնամեաց առաջին յարձակումն այն դղեկին վրայ եղաւ, որ գետին հարաւային եզերքն անցնելու համար եղած կամրջին ճամբան կը պաշտպանէր: Գաղղիացիք երկայն ատեն քաջութեամբ դէմ դնելէն ու շատ մարդ կորսնցրնելէն ետքը՝ այս տեղը թշնամեաց ձեռքը յանձնելու պարտաւորեցաւ, եւ այն երկու աշտարակներուն մէջ քաշուեցան, որոնք կամրջին բերանը երկու կողմերը շինուած էին. եւ իրենք զիրենք ապահովցրնելու համար իրենց առջեւ եղած կամրջին մէկ կամարն ալ կործանեցին, ու միայն տախտակներու եւ գերաններու վրայէն անդիի կողման հետ հաղորդութիւն կ'ընէին. սոյն գերաններն ուղուած ատեն կրնային վերցրնել: Բայց երկրորդ օրը Լոար գետին ջուրը սաստիկ նուազելով՝ Սիր Վիլիամ Նլատստէլ իւր մարդիկներովն այն աշտարակներուն վրայ ալ յարձակեցաւ ու առաւ. կամուրջն ալ շտկելով անոնց ու քանի մ'օր յառաջ առնուած դղեկին մէջ հաղորդութիւնը նորէն հաստատեց, եւ կրնար այն տեղը բերդ մը ձեւացրնելով

վրան թնդանօթներ շարել, ու հոնկէ քաղաքն աղէկ մը գնդակոծել: Այս գործքը գլուխ հանելու համար պէտք էր որ տեղերն աչքէ անցընէին, անոր համար բանակին ղօրապետներն եկան ժողովեցան, ու քանի մ'օր ետքն երբ սպարապետ Սալիսպուրիի դուքսն աշտարակներէն մէկուն վրայ ելած թշնամեաց ամրութիւնները կը դիտէր, մէկ թնդանօթի գունդ մ'եկաւ անոր զարկաւ, ու անմիջապէս հոգին փռեց. Անգղիացւոց այս տեղս ունեցած յաջողութիւնը՝ իրենց սյսպէս ծանր նստաւ: Արնանք զրուցել որ Օրլէանի պաշարումն առաջին պատերազմն էր, որուն մէջ թնդանօթներու զօրութիւնը փորձուեցաւ: Սալիսպուրիի դքսին տեղն անցաւ Սուֆֆորդի կոմսը, որ քանի մ'անգամ բերդին վրայ պարապ տեղ յարձակելէն ու պաշարուածներուն հաստատամտութիւնը փորձելէն ետքը՝ որոշեց որ քաղաքին չորս կողմն ամրոցներ ու դղեակներ շինելով բոլոր ճամբաները գոցէ, ու Գաղղիացիները սովով անձնատուր ըլլալու ստիպէ:

Չմեռն այս ամրոցներն ու դղեակները շինելով անցաւ, թէպէտ թէ՛ դրսէն եւ թէ՛ ներսէն շատ անգամ իրարու վրայ յարձակումները պակաս չէին, որոնցմով թէ՛ դրսիներուն սաստիկ զօրութիւնն եւ թէ՛ ներսիներուն անխոնջ հաստատամտութիւնը կ'երեւար: Անգղիացւոց շինած դղեակները դեռ չմնացած՝ Գաղղիացիք

Օրլէանի մէջ նորէն պարէն ու պատերազմական պաշար խոթելով զօրացուցին. եւ որովհետեւ դուքսն եղած Գաղղիացի զօրքը կերակուր գլուխելու պատճառաւ ասդին անդին կը զարնէին ու կը կողոպտէին, անոր համար երբեմն նոյն իսկ Անգղիացւոց եկած պաշարներն ալ կը բռնէին կ'առնէին: Բայց ընդհանրապէս խօսելով Օրլէանի մէջ թէ՛ պաշարն եւ թէ՛ պահպան զօրքը երթալով կը նուազէր, եւ քանի որ ամրոցները կը բարձրանային ու իրենց պաշարման բոլորակը գոցուելու կը մօտենար, ամէն մարդ յայտնի կը տեսնէր որ առանց արտաքոյ կարգի մեծ ճիգ մ'ընելու՝ ազատելու յոյս չկայ, ու առջեւի գառնան (1429ին) պէտք է որ Անգղիացւոց ձեռքն իյնան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Յովհաննէս Ի-ր դի-ցաւն-ի-ա-ի-բ-ը-ծ-ե-ր-ը-ի-ւ-ն-ի-ն-ի-:

Մեր մինչեւ հիմայ գրած դէպքերուն լուրերն ու պատմութիւնները Յովհաննային սիրտը սաստիկ եւ արտաքոյ կարգի վառեցին ու բորբոքեցին: Միտքը դրաւ որ իւր հայրենիքն ազատէ, եւ ասիկայ գլուխ հանելու համար երկու բան որոշեց, այս ինքն Օրլէանի պաշարումը վերցընել, ու երկրորդ Կարողութիւնը հրապարակաւ թաքաւոր պսակել տալ Ռէնս քաղաքին մէջ: Այս երկրորդ որոշման իւր հաստատուն կրօնական

հաւատքը մեծ աղբեցութիւն ըրած էր, ինչու որ այն ժամանակուան քահանաներն ու ժողովուրդն այնպէս կը համարէին որ Վարդուս օրինաւոր թագաւոր չէ, քանի որ իւր գլուխը հին թագաւորական թագով չպսակուի, ու սուրբ իւղով չօծուի, ու անով իւր իրաւունքն իրաւունք չըլլայ:

Յովհաննա միտքը դրաւ որ այս երկու երեւելի գործքերը գլուխ հանէ, բայց ժամանակը շատ կարճ էր: Որոշեց որ նախ Պ. Ռոպերդոս Պոտրիգուրին երթայ խօսի, որ այն ժամանակը Վոքուլեօր ըսուած մօտիկ քաղաքի մը կառավար էր, անոր իւր տեսիլները յայտնէ, անոր միջնորդութիւնը խնդրէ եւ աղաչէ որ մէյ մը թագաւորին առջեւն ելլէ: Այս իւր խորհուրդը մարդու մը չյայտնեց, եւ ոչ ալ իւր ծնողացը յայտնելու համարձակեցաւ, վասն զի գիտէր որ ասոնք իրեն արգելք միայն կրնան ըլլալ, բայց այս բանը գլուխ հանելու համար՝ հարկ էր որ իւր ծնողացը տնէն հեռանալու ճար մը գտնէր. Յովհաննա ուրիշ ճար չկրցաւ մտածել, բայց եթէ հնարք մը բանեցընել: Ծնողացն ըսաւ որ իւր մօրեղբօրը Տիւրան Վաքսարին այցելութեան կ'ուղէ երթալ, որ Տոմրըմիի ու Վոգլէօրի մէջ եղած Փոքրիկ Պիւրէ ըսուած գիւղը կը բնակէր. այնչափ աղաչեց պաղատեց, որ ծնողքը պարտաւորեցան բաղձանքը կատարել. Վաքսար անձամբ Տոմրըմի եկաւ, ու Յովհաննան առաւ տարաւ: Աս կերպով Յովհաննա իւր աղքատիկ

հայրենի երգը թող տուաւ, ուր մէյ մ'ալ պիտի չգառնար:

Յովհաննա այս իւր մօրեղբայրը շատ կը սիրէր, ու վրան մեծ համարում ու վստահութիւն ունէր. եօթը կամ ութը օրուան մէջ, որ անոր տունը կեցաւ, բոլոր իւր տեսիլները, ախրնկալութիւններն ու իւր եռանդագին բաղձանքներն անոր յայտնեց: Հետը շատ ճարտասանական ու համոզողական կերպով այս նիւթերուն վրայ խօսած պիտի ըլլայ, ինչու որ այսչափ ստոյգ է թէ Վաքսար համոզուեցաւ որ անոր առաքելութիւնը ճշմարիտ է: Կրնանք մտածել որ ինչ ուրախութիւն ու մխիթարութիւն ունեցած պիտի ըլլայ Յովհաննա, որ այն ատենը հազիւ 18 տարւան էր, երբ որ գտաւ գոնէ մարդ մը, որ իրեն բաղձանքը կը յարգէր: Վաքսար որոշեց որ ինք անձամբ անոր կողմանէ կառավարին երթայ, զոր իրօք ալ ըրաւ: Բայց Պոտրիգուր՝ գաղանի ու աստուածային յայտնութիւն խօսքը լսելուն պէս՝ տղայական բանի տեղ դնելով ծիծաղեցաւ, եւ միանգամայն խրատ առաւ որ անոնց միտ չդնէ ու աղջիկը շուտով իւր հօրը տունը դարձնէ: Յովհաննա՝ այս առաջին փորձին չյաջողելուն վրայ՝ լքանելու եւ յուսահատուելու տեղ՝ որոշեց որ ելլէ անձամբ երթայ եւ մօրեղբօրն ըսաւ. Խո պատրաստ եմ առանձին կառավարին հետ այս նիւթիս վրայ խօսակցելու, եթէ մէկտեղ գալու ընկեր մը չգտնեմ: Բայց Վաքսար զանի-

կայ առանձին թող տալ չուզեց, ու հետը մէկտեղ գնաց:

Արնայ կարդացողը դիւրաւ իմանալ թէ որչափ դժուար եղաւ մինչեւ որ այս գեղացի աղջիկը կրցաւ կառավարին առջեւն ելելու հրաման ընդունիլ, բայց աւելի դժուարն այն էր՝ մտիկ ընող ականջ մը, համբերող եւ ունկնդիր անձ մը գտնել: Պոտրիքուր՝ տեսիլք, յայտնութիւն, առաքելութիւն խօսքերը լսելուն պէս՝ կը ծիծաղէր, կ'արհամարհէր, չէր ուզեր մտիկ ընել, թող թէ հաւանիլ՝ որ այսպիսի աղջկան մը թագաւորին առջեւն ելելու միջնորդ ըլլայ: Բայց երկրորդ փորձն ալ զՅովհաննա չկրցաւ տկարացնել. իրեն մտաց հաստատութեամբն արհամարհանքն ու նախատինքը բանի տեղ չդնելով, որոշեց որ Վոգուլէօր կենայ. ու բոլոր հոն կեցած ժամանակն ուրիշ բան չէր ըներ, բայց եթէ կամ կառավարէն պահանջել որ իւր ուղածը կատարէ, եւ կամ եկեղեցիներու մէջ ջերմեռանդական աղօթքներու պարապիլ:

Անգամ մը միայն կառավարին պատասխանին սպասելու համար քիչ մ'ատեն փոքրիկ Պիւրէ կեցաւ, բայց քիչ մ'ետքը նորէն Վոգուլէօր դարձաւ. եւ առաջինէն աւելի սխաւ աղաչել պաղատիլ ու կառավարին դէմ նորէն բողոք ընելով հասկըցուց որ ինք թագաւորին առջեւն ելել կ'ուզէ, եւ ինչ որ ալ ըլլայ, պէտք է որ ելլէ: Յովհաննա իւր մօրեղբօրը հետ Վոգուլէօր

կեցած ատենը կառապանի մը տունը կը բնակէր, որուն կնոջը հետ սերտ բարեկամութիւն ըրած էր. եւ տեղ մը գացած ատեն միշտ այս կինը հետը մէկտեղ կ'երթար, երբ որ մօրեղբայրը քովը չգտնուէր: Ասկէ յայտնի կը տեսնուի Յովհաննային բարոյական զգուշութիւնն եւ թէ անիկայ՝ իրեն որոշ կեանք ու ընթացք մը սահմանած էր, որմէ բոլոր իւր կենացը մէջ երբեք չխոտորեցաւ: Դնչպէս Վոգուլէօր, այսպէս ալ բոլոր իւր ետքի կենաց ընթացքին մէջ սովորութիւն ունէր ամէն քաղաք, ուր որ կ'երթար՝ իրեն ուղեկից ու խնամածու ընտրել՝ հասակն առած համեստ կին մը, որուն վարուցն ու բարուցը վրայ տարակոյս մը չկար:

Հիմայ նորէն Վոգուլէօր դառնանք: — Յովհաննա այս կերպով վարուելով՝ չէր կրնար ու չէր ալ յուսար որ կառավարն իրեն աղաչանացը մտիկ ընելու համոզընէ. բայց իւր սաստիկ եռանդն ու բարեպաշտութիւնը, եկեղեցիներուն մէջ ջերմեռանդութեամբ երկայն ատեն աղօթքի կենալն այն քաղաքին ժողովուրդեանը վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրին: Վերջապէս Պոտրիգուր ալ դէմ չկրցաւ կենալ, այսչափի զիջաւ որ Կարոյոս թագաւորին գրէ, եւ թագաւորն անոր ճամբորդութեանը վրայ ինչ որոշում որ ընէ՝ այն ըլլայ: Նոյն ատենները Յովհաննա Վոգուլէօրի մէջ մեծամեծներէն երկու հոգի իրեն կողմը վաստակած էր, ասոնցմէ մէկն էր Տը Մէս անուանի

աղնուականը, որ անոր՝ Քու եռանդնոտ խօսքերդ զիս համողեցին ըսելով, իւր աղնուականութեանը պատուոյն վրայ խոստմունք տուաւ որ Աստուծոյ առաջնորդելովը զինքը թագաւորին առջեւ տանելու ուղեկից կ'ըլլայ: Երկրորդն էր Պէրդրան տը Բուլանժի աղնուականը, որ անոր առաջին անգամ Պոտրիգուրին հետ ըրած խօսակցութեանը ներկայ էր. այն ալ խոստացաւ որ ինքն ալ մէկտեղ կու գայ:

Այս ատենները Յովհաննային անունը լուծարինգիային դքսին ահանջն ալ հասնելով՝ որ անկողնի մէջ վտանգաւոր հիւանդ էր, իրեն կանչել տուաւ: Եթէ այս աղջիկը գերբնական զօրութիւն ունի, կ'ըսէր, կրնայ զիս այս հիւանդութենէս ազատել: Բայց Յովհաննա պարզութեամբ ու յստակութեամբ պատասխան տուաւ. Իմ առաքելութիւնս հրամանոցը չէ. եւ այն տուրքը չունիմ, զոր հրամանոցը բարձրութիւնը իմ վրաս կը կարծէ: Այն ատեն Գուքսը զինքը պատուով իւր տեղը դարձուց, ու չորս գահեկան ալ պարգեւ տուաւ: Այս բանէս եւ միանգամայն Տը Մէսին, Բուլանժիին ու բոլոր Ժողովրդեան խօսքերէն շարժելով՝ Պոտրիգուր չէ թէ միայն հաւանեցաւ որ Յովհաննա երթայ, թագաւորին առջեւն ելլէ, այլ նաեւ իրեն աղնիւ սուր մ'ալ պարգեւեց: Չի գիտցուիր թէ Պոտրիգուր թագաւորին գրած թղթին պատասխանն ընդունեցաւ թէ ոչ. բայց իւր մօրեղբայրն ուրիշ գե-

ղացիէ մը ստակ առնլով՝ անոր ձի մը գնեց, իսկ Տը Մէսն ալ անոր ճամբորդութեան ծախքը վճարեց, զոր ետքէն թագաւորէն առաւ: Յովհաննա իրեն եղած ձայներուն հրամանին հնազանդելով՝ առնացի զգեստ հագաւ, զոր բոլոր իւր գործողութեանցը ատենը չհանեց. Պոտրիգուրն ալ անոր այսչափ միայն պաշտպանութիւն ըրաւ, որ քովն ուղեկից մարդ մ'ալ դրաւ, որ երգմամբ պարտաւորած էր ամէն ջանքն ու ձեռքէն եկածն ընելու, որ Յովհաննան ապահովութեամբ թագաւորական արքունիքը հասցընէ:

Այս գէպերուն լուրն երբ որ Տոմըմի հասաւ, բոլոր գիւղը տակն ու վրայ եղաւ, գիւղին մէջ ուրիշ բանի վրայ խօսք չէր ըլլար, բայց եթէ Յովհաննային, գեղացիք իրենց ընկերքն չէին գիտեր, զարմանք՝ տրտմութիւն ու ամէն տեսակ զգածմունք ամէնուն սիրտը կը պտըտէր: Յովհաննային խեղճ ծնողքն անոր երթալուն լուրն առնելուն պէս՝ վազեցին Վոգուէօր եկան, շատ խօսքերով կը ջանային որ անոր միտքը փոխեն, բայց կարելի չեղաւ. Յովհաննային միտքը հաստատուն էր, թէպէտ խիղճը մեծ հոգ կը կրէր որ առանց ծնողացը հրամանին այսպիսի գործքի ձեռք ղարկաւ. այն ատեն այս հոգէն կրցաւ ազատիլ, երբ որ անոնցմէ ըրածին թուութիւն առաւ:

Արդ Յովհաննա 1429ին Փետրուարի 13ին մեծ պահոց առաջին կիրակին ճամբայ ելաւ.

իրեն ուղեկիցները վեց հոգի էին, այս ինքն
Բուլանժի ու Տը Մէս պարոնները, անոնց երկու
ծառաները, թագաւորական աղեղնաւոր մ'ու
Գոլէ տը Վիէն անուանով մարդ մը, զոր պատ-
մութիւնն իբրեւ թագաւորական սուրհանդակ կը
նշանակէ: Այս ճամբորդները նախ պէտք էին
թշնամույ երկրին մէջէն անցնիլ, ուր Անգղիացի
կամ Բուրգունտացի ղինուորներուն ձեռքը կըը-
նային իյնալ: Նոյն վտանգէն ազատ ըլլալու հա-
մար միշտ անծանօթ ճամբաներէ կ'երթային,
ուստի եւ շատ անգամ թանձրախիտ անտառներէ
ու լայն գետերէ անցնիլ հարկ կ'ըլլար: Յով-
հաննա դժուարութիւնները, աշխատանքն ու
վտանգը բանի տեղ չէր դնէր, միայն իւր տըը-
տունըն այս էր, որ իւր ուղեկից ընկերները չէին
թողուր որ շատ անգամ իւր բաղձանքին հա-
մաձայն եկեղեցիներու մէջ հրապարակական
հանդիսութիւններու ներկայ գտնուի:

Ժիէնի քով Լոար գետն անցան, անկէ
ետքն ալ թշնամիէ վախ չկար: Յովհաննա բա-
րեկամ հողի վրայ ոտք կոխելուն պէս՝ սկսաւ ալ
յայտնի քարոզել իւր առաքելութիւնը, ամէն
պատահած մարդու կամ բաղմութեան կ'ըսէր
որ ինք Աստուծմէ խրկուած է, որպէս զի թա-
գաւորը պտակէ, ու Օրլէան հաւատարիմ քա-
ղաքը թշնամիէն ազատէ: Երբ որ այս մերձաւոր
ազատութեան ու Աստուծմէ խրկուած Ազատչին
լուրն Օրլէան քաղաքը հասաւ, մէջի պաշա-

րեալները՝ որ խիստ նեղութեան մէջ էին, սկսան
ուրախանալ, եւ այս վերջին առկայծեալ յուսոյ
փալիւրացող ճառագայթն այն անյոյս վեճակին
մէջ մեծ ուրախութեամբ ողջունեցին: Անյոյս
վեճակ ըսինք, վասն զի իրօք ալ մարդկային
եղանակաւ ազատելու յոյս չկար: Յովհաննա
Վոգուէօրի կառավարին տարտամութեանը դէմ
կռուելու ատենները՝ Օրլէանի մէջ պաշարուած
Գաղղիացիք Կարոլոսին շատ աղաչած էին որ
իրենց օգնութիւն խրկէ: Կարոլոս ալ հազիւ մեծ
դժուարութեամբ անոնց 3000 հոգի կրցած էր
ճարել: Բայց այս 3000 հոգւոյ ալ բանը քիչ
մ'ետքը բուսաւ, վասն զի ասոնք Գլէրմոնի
դքսին հրամանատարութեանը տակ՝ Օրլէանի
պահապան զօրքէն ալ 1000 հոգի իրենց հետ
միացընելով՝ անգղիացի բանակին մեծ պաշարի
մը վրայ կ'ուղէին իյնալ, զոր Սիր Ճըն Ֆասդոլֆ
Փարիզէն կը բերէր: Ճըն Ֆասդոլֆ այս 4000
հոգւոյ դէմ հաղել 2000 հոգի կրցաւ հանել,
բայց կ'երեւայ որ Գաղղիացիները շատ յոգնած
ու տկարացած էին, ինչու որ չկրցան թշնամույն
դէմ դնել, յաղթուեցան ու մէջերնէն 500 հոգի
ջարդուեցաւ: Գաղղիացիք ասով յուսահատեցան
ու ալ վրանին զօրութիւն չմնաց: Այս պատե-
րազմը Փայլունկի (ալենկայի) պատերազմ կո-
չուեցաւ, ինչու որ Ֆասդոլֆին բանակ տարած
պաշարին մեծ մասն աղած փայլունկ էր, զոր
մեծ պահոց մէջ պիտի ուտէին: Յովհաննա այս

պատերազմին անյաջող ելքն արդէն Պոտրիգու-
րին գուշակած էր, եւ այս գուշակութիւնը գըւ-
խաւոր շարժառիթն եղած էր, որմէ կառավարը
ստիպուեցաւ անիկայ թագաւորին խրկելու:

Այս յուսահատական ժամանակները թա-
գաւորը Շինոն ըսուած բերդը քաշուած էր, որ
իրեն միակ ապաստանարանն էր. փոքրոգի ու
յուսահատ խորհրդականներ անոր չորս կողմն
առած էին, ու արդէն խորհրդեան մէջ անիկայ
գրեթէ համոզած էին որ Օրլէանն իւր բախտին
թողու եւ նորէն Տոֆինէի ու Վանկտոգի ըն-
ները փախչի: Բայց բարեբախտութեամբ հայ-
րենասիրական ոգւով վառուած խորհրդականի
մը խորհուրդն յաղթեց ու մէկալնելուն խոր-
հուրդն ետ մնաց:

Յովհաննա Շինոնէն մէկ քանի մղոն հե-
ռու եղած Ս. Կատարինէ տը Ֆիէրպոա գիւղը
հասնելով՝ իրեն գալուստն իմացընելու համար
թագաւորին պատգամաւոր մը խրկեց, եւ թէ-
պէտ դիւրաւ հրաման ելաւ որ այն գիւղը պան-
դոկի մը մէջ կենայ, բայց թագաւորին առջեւը
չկրցաւ ելլել, մինչեւ որ խորհուրդ չեղաւ ու
չորոշուեցաւ: Ժողովքին մէջ ոմանք՝ Այս աղ-
ջիկը չար մարդիկներէ մոլորեցուցած ու սա-
տանայական զօրութեամբ զինուորած կախարդ
է, կ'ըսէին, ուրիշները կը կարծէին որ խնթի
մոլեռանդ մըն է. քիչերը գտնուեցան որ ըսին
թէ Այսպիսի մեծ վտանգի մէջ պէտք չէ միջոց

մը ձեռքէ թողուլ, որ չփորձուի. պէտք չէ ժա-
մանակէն յառաջ կանխել ու մերժել այնպիսի
միջոց մը՝ որ կրնայ ազատութեան օգտակար
ըլլալ, թէպէտ արտաքոյ կարգի բան ըլլայ:
Վերջապէս ժողովականներն ասոր կրցան միա-
բանիլ որ յանձնարարական ժողովք մը դնեն,
որ Յովհաննան առջեւը կանչէ ու քննէ: Եւ
որովհետեւ այս յանձնարարական ժողովքին
տուած տեղեկութիւններն ու վկայութիւններն
աղէկ էլան, ու պալատին շատ մեծամեծները՝
Յովհաննային մէկ անգամ անոնց այցելութեան
գալէն անոր բարեպաշտութեանն ու եռանդոտ
ոգւոյն վրայ զարմացած էին, միանգամայն Պո-
տրիգուրին վկայականն ու Տը Մէս ու Բուլանժի
ազնուականներուն վկայութիւնն ամէն կողմանէ
շատ պատուաւոր էր, անոր համար դանդաղ-
կոտն Կարոլոս՝ բաւական ատեն ալ դանդաղելէն
ետքը՝ որոշեց որ Յովհաննան ընդունի ու առ-
ջեւը հանէ:

Այս զարմանալի ընդունելութիւնը Շինոն
բերդին մէջ մեծ ժողովքի սրահին մէջ եղաւ, որ
50 փառաւոր ջահերով զարդարուած ու լու-
սաւորուած էր, եւ բոլոր ասպետներն, ազնուա-
կաններն ու մեծամեծները սրահը լեցուած էին,
ամէնքն այս տեսարանը տեսնելու հետաքրքրու-
թեամբ վառուած: Թագաւորը Յովհաննային
զօրութեանը վրայ աղէկ մը համոզուելու համար
ինչ ընելէքը չէր գիտեր, այս վախճանաւ թա-

գաւորական զգեստը հանեց, հասարակ մարդու զգեստ հագաւ, ու իւր պալատականներուն մէջը մտաւ. իսկ մեծամեծներէն քանի մը հոգի փառաւոր հազուստներ հագան ու վերին աստիճանի տեղեր կեցան: Յովհաննա սրահը մանեւրուն պէս՝ ոչ այն տեսարանին փառաւորութենէն, եւ ոչ ամէնուն իրեն նայելէն այլայեցաւ. շիտակ յառաջ քալեց, իրեն սուր հայեցուածովը մէկէն թագաւորը գտաւ, անոր վազեց, երկու ծնկան վրայ եկաւ, եւ Աստուած ձեզի երկայն օրեր պարգեւէ, աղնիւ թագաւոր ըսաւ: Թագաւորն ես չեմ, պատասխանեց կարողոս, ու իւր աղնուականներէն մէկը ցուցընելով՝ Հոն է, ըսաւ, թագաւորը: Յանուն Աստուծոյ, պատասխանեց Յովհաննա, դուք էք եւ ոչ ուրիշը, դուք էք թագաւորը: Ո՛վ աղնիւ արքայորդիդ, ես Յովհաննա օրիորդն եմ, որ Աստուծմէ քեզի խորհուեցայ, որպէս զի քեզի ու քու թագաւորութեանդ օգնական ըլլամ: Աւասիկ ես պատրաստ եմ Անգղիացւոց դէմ՝ զէնք առնլու: Ինծի տուն տրուած է, որ քեզի ծանուցանեմ թէ դուն Ռէնս քաղաքին մէջ թագաւոր պիտի պսակուիս: Աղնիւ արքայորդիդ, ինչո՞ւ համար ինծի չես ուզեր հաւատք ընծայել: Աւասիկ կ'ըսեմ քեզի թէ Աստուած քեզի ու քու խեղճ ժողովրդեանդ ողորմեցաւ, եւ թէ Ս. Լուդովիկոս ու Մեծն Կարոլոս հիմայ քեզի համար Աստուծոյ բարեխօս կ'ըլլան: — Այս խօսքերուն վրայ կարողոս Յով-

հաննան քովը կանչեց, անոր հետ բաւական ատեն ծածուկ ու կամաց ձայնով խօսեցէն ետքը՝ հրատարակեց որ ինք բոլորովին Յովհաննային կողմն է, ու անոր տրուած գաղտնի տուրքը պիտի յարգէ:

Յովհաննա Շինոն կեցած ատենը դէպք մը պատահեցաւ, որ ժողովրդեան անոր վրայ ունեցած վստահութիւնը զօրացուց ու աւելցուց: Անգամ մը զինուոր մ'անոր քովէն անցած ատենը՝ բիրտ ու անվայել խօսքեր նետեց. Յովհաննա անոր դարձաւ, Այսպիսի խօսքեր, ըսաւ, քեզի պէս մարդու մը չի վայելեր, որ վախճանիդ այսչափ մօտ ես: Նոյն օրն այս զինուորը գետէ մ'անցնելու համար լողալու ատեն՝ գետին մէջ խղճուեցաւ մեռաւ: Այն ատեն ամէն մարդ Յովհաննային ըսած խօսքը մարգարէութիւն համարեցաւ: Ասոր վրայ բոլոր ժողովուրդը վառեցաւ ու բորբոքեցաւ, եւ ամէն մարդ Յովհաննային կողմն անցաւ: Բայց զարմանալին այն էր որ Յովհաննա ժողովրդեան մէջ աւելի ընդունեցութիւն գտաւ՝ քան թէ մեծամեծաց ու այն մարդիկներուն մէջ, որոնք գրեթէ միշտ իրեն հետ էին. ասոնք իրենց անոր վրայ ունեցած հաւատքին մէջ միշտ կը դեղեւէին, որուն հակառակը պէտք էր որ ըլլար հասարակ ընթացքին նայելով: Այս բանիս պատճառն այս էր, անոնք՝ որոնք աւելի մերձաւորապէս Յովհաննան ծանօցան, անոր բարեպաշտութիւնն ու

կրօնական եւ քաղաքական եռանդը տեսան. բայց կը տեսնէին միանգամայն որ պատերազմի արուեստէն ու քաղաքական վարմունքէն բան չի հասկընար, անոր համար իրենց խելքը չէին կրնար խոթել, թէ այս մանուկ աղջիկն առանձին ու առանց իրենց ինչպէս այս մեծ գործքը գլուխ պիտի հանէ: Այս մտածելով չէին կրնար հաստատուն վստահութիւն մ'ունենալ. բայց հասարակ ժողովուրդն ասոնք մտքէն չէր անցըներ: Նոյն իսկ կարողոս ալ սկսաւ դեգեւելլ ու տարակուսիլ, թէպէտ Յովհաննա իրեն եղած անչափ զարմանալի յայտնութիւններն անոր յայտնած էր. անոր համար անիկայ համալսարանին ու Բոսթօնի խորհրդանոցին քննութեան տակ ձգեց: Ասոր վրայ երկայն բարակ ու ձանձրանալի քննութիւն մ'ալ եղաւ: Յովհաննային անցուցած կենացը վրայ տեղեկութիւն առնելու համար Տոմրըմի գիւղը քննիչներ խրկուեցան. ու վերջապէս ալ քննութեան միջոց չմնալէն ետքը՝ որ չընեն, ուսումնական վարդապետներն ալ անոր անարատ վարուցը վրայ վկայութիւն տուին, եւ իրենց կարծիքն ալ կարողութիւն առջեւ դրին, թէ առանց հոգւոյ փնտռել մը կրնայ անոր ծառայութիւնն ընդունիլ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Գ.

Յովհաննա պատերազմէր. թէ ինչո՞ւ:

Յովհաննա այսպէսով Գաղղիայի անյոյս վիճակին օգնական ու ազատիչ ճանչցուելէն ետքը՝ կատարեալ ասպետի մը հագուստ հագաւ. իրեն համար առանձին ձիաւորի մը զէնք ու զարդ շինուեցաւ, ու մէջքէն այն սուրը կախեց, որուն համար ինք ըսած էր թէ վրան հինգ խաչ փորուած է, ու Ֆիէրպոյայի Ս. Կատարինէի եկեղեցւոյն դամբաններուն մէջ կեցած է: Իրօք մարդ խրկուեցաւ ու Յովհաննային ըսած տեղը նոյն սուրը գտան, որուն համար շատերը կ'ըսէին թէ կարողոս Մարդէլին սուրն է, որ իւր թշնամեացն այնչափ ահարկու էր: Այս դէպքն ալ Յովհաննային զօրութեանը նշան մը համարուեցաւ, վասն զի յառաջ իրեն հարցուած էր թէ Այն սուրը տեսած ես, եւ ինք պատասխանած էր թէ՝ ջեմ տեսած, բայց աղէկ գիտեմ որ հոն է: Յովհաննա իւր այլեւայլ զէնքերէն ու զարդերէն զատ, ճերմակ դրօշ մ'ալ ունէր, որուն վրայ նկարուած էին Գաղղիայի շուշանները, Քրիստոս՝ աշխարհքը ձեռքը բռնած ու Յիսուս Մարիամ վերնագիրը: Այս դրօշն իրեն առանձին հոգաբարձութեամբը շինուեցաւ, ու այն յատկագծով նկարուեցաւ, որ ինչպէս ինքը կը զըուցէր, իւր ձայներն իրեն յայտնած էին: Տ'Օլոն անունով քաջ ասպետին մէկն իրեն դրօ-

շակիր դրուեցաւ. Հ. Բասգըռէլ անունով ծեր պատուական կրօնաւոր մ'անոր խոստովանահայրն եղաւ. քովը միշտ երեք չորս հոգի ալ կային, որոնք անոր ծառայութիւն կ'ընէին:

Այս բաներս մինչեւ որ կարգի դրուեցան, շատ դժուարութիւններ ու տարակոյսներ ելան, որոնց Յովհաննա քաջութեամբ համբերեց: Մինչեւ այս դժուարութիւններուն վերնալն երկու ամիս ալ անցաւ, այնպէս որ հազիւ (1429ին) Ապրիլի կէսերն ամէն պատրաստութիւնները տեսնուեցան ու Յովհաննա Պրա եկաւ: Քաղաք մտնելը շատ փառաւորութեամբ եղաւ. ինք ամէն զէնքով, զարդով եւ պատրաստութեամբ ձիու վրայ նստած էր, բայց գլուխը բաց, մազերն ալ կէս մը կտրած ու կարճեցուցած էին: Իւր ձայնն ամէն լքած ու յուսահատած զինուորներուն սիրտ կու տար, տեսնէ՝ ամէնուն սրտին մէջ մեծարանք կը ձգէր եւ ամէնուն մտքին մէջ իւր յարգն ու պատիւը կ'աւելցընէր, այնպէս որ իրենց զէնքերն յուսահատելով նետողներէն շատերը Աստուծոյ զօրութեանն ու օգնութեանը վրայ վստահանալով՝ օրհորդին դրօշն բոլորաթիւր ժողվեցան, ու քիչ ատենուան մէջ 6000 հոգի պատերազմող զօրքի գունդ մը կազմուեցաւ: Անփոյթ ու դանդաղկոտն Կարոյոս նորէն Շինոն դարձաւ, բայց իւր զօրապետներէն քաջերը, ինչպէս Տը Պուսագ, Տը Գիւլան, Լա Հիր ու Տը Լորէ, հոգի առին ու պատերազմելու պատրաստուեցան:

Դեռ յայտնի որոշուած չէր որ Յովհաննա բանակին հրամանատարը պիտի ըլլար, թէ միայն իւր ներկայութեամբն ու Աստուծոյ օգնութեան վրայ խօսածներովը զօրքին սիրտ պիտի տար: Բայց ասիկայ երկայն ատեն խնդրոյ տակ չմնաց. հասարակ զինուորներուն եռանդն այնպէս վառուած էր, որ բանակին զօրապետները զանոնք իրենց դէմ չգրգռելու համար ստիպուեցան զիջանիլ ու թող տալ որ Յովհաննա զօրքին հրամանատարութիւնը ձեռք առնու: Այս որ եղաւ, Յովհաննա սկսաւ կառավարել. իրեն առաջին գործքը՝ բոլոր զօրքին մէջ մտած անպիտան՝ ու անառակ սինլքորը դուրս հանելով, բանակին բարոյական զօրութիւնը նորոգելն եղաւ. այս բնեղէն ետքը՝ ամբողջ բանակին ազդարարութիւն մը հանեց, որով զօրքը խոստովանութեամբ ու աղօթքով պատեալ զօրքի պատրաստուելու յորդորեց: Ասկէ ետքը Պլոպէն Օրլէանը պաշարող անգղիացի զօրաց մեծին յայտարարութիւն մը խաւրեց, որուն մէջ անկից կը պահանջէր որ չէ թէ միայն այն քաղաքին պաշարումը վերցընէ, հապա նաեւ բոլոր մէկալ քաղաքներն ալ ետ դարձնէ, զորոնք անհրաւութեամբ առած են, կ'ըսէր. ապա թէ ոչ, կ'ըսէր, Աստուծոյ բարկութիւնը վրանիդ կ'իջնայ, ու չէք կրնար երկնից վրէժին դրութեանէն ազատիլ: Յովհաննա այս թուղթը գրել տալու ատենը քարտուղարին գրել տուած էր, Քաղաքները թագաւորին ետ դարձնէք. բայց ետքն

անտարակոյս իւր քովն եղած զօրապետներուն խորհրդովը փոխել տուաւ եւ անոր տեղը՝ Քաղաքներն Օրիորդին ետ դարձնէք, գրել տուաւ, որ յայտնի նշան է թէ այն ատեն իւր քովն զօրապետները զինքն իբրեւ Աստուծոյ խրկուած ու վերնական զօրութեամբ վառած կը հաւատային, անոր համար ալ անոր կուրակերպ կը հնազանդէին:

Անգղիացիք ի սկզբան այնպէս երեւցուցին որ անոր խօսքերը կ'արհամարհեն, եւ ըրած պահանջմունքները բանի տեղ չեն դնել. բայց Յովհաննա օրիորդին կոչումն ու անոր հետ մէկտեղ անոր զօրութեան լուրն իրենց ականջն հասնելով՝ սկսան վախնալ: Այս ստոյգ է որ Անգղիացիք անիկա բնութենէ դուրս էակ մը կը համարէին. ոմանք կ'ըսէին թէ Այն օրիորդն Աստուծոյ խրկուած է, ուստի եւ անոր դէմ կռուիլը մեղք է. բայց շատերն այն ատեննի ռամկական աւելորդապաշտութեան համաձայն կ'ըսէին թէ Անիկայ սատանայական զօրութեամբ զօրացած կախարդ մըն է: Ինչ որ ալ ըլլար, այս երկու կարծիքն ալ զօրաց վնայ մեծ լքում մը կը պատճառէր. վասն զի կ'ըսէին որ Թէ Աստուծոյ եւ թէ սատանայի դէմ կռուիլ, անոնց ձեռքէն յաղթութիւնը փրցընել կարելի բան չէ: Անգղիացիք այս կերպով սկսան վախնալ ու լքանիլ: Երբ որ Օրէանի մէջ խեղճ պաշարուածները վերջին աստիճանի նեղութեան ու կարօտութեան

մէջ էին, Գաղղիայի բանակին երկու զօրապետներն ամէն ճիգն ի գործ կը դնէին որ քաղաքը կերակուր ու պաշար խոթեն: Բաւական ժամանակ Գուր քաղաքը պաշար ժողովէն ետքը, երկու մաս բաժնեցին: Յովհաննա իրեն իշխանութիւնը գործածելով կը պնդէր որ անոնց մէկ մասը Ղոար գետին հիւսիսային եզերքին կողմանէ երթայ: Բայց իւր քովն զօրապետները մտքերնին դնելով որ գետին հարաւային կողմը թշնամի քիչ կայ, աւելի կ'ուզէին հարաւային եզերքին քով եղած ճամբան բռնել: Եւ որովհետեւ գիտէին որ Յովհաննա իւր ըրած որոշումը չի փոխել, զոր չէին հաւնած, զինքն ուղեցին խաբել: Գիտէին որ ճամբաներուն տեղեակ չէ, անոր համար անոր՝ Հիւսիսային ճամբէն կ'երթանք, կ'ըսէին, ուր որ իրօք հարաւային կողմէն կ'երթային: Երկու օր այս կերպով ճամբայ ընելէն ետքը՝ Յովհաննա բանն իմացաւ, զօրապետները կանչեց, եւ երբ որ անոնցմէ ալ իմացաւ որ ստուգիլ Ղոար գետն իրենց ու պաշարուած քաղաքին մէջն է, դառնացեալ ոգւով անոնց սաստիկ յանդիմանութիւն մը տուաւ: Վերջէն իրօք ալ տեսնուեցաւ որ իւր խրատն ու մտածութիւնն աւելի աղէկ ու աւելի իմաստուն էր: Գիշերը վրայ հասնելուն պէս՝ միջին մ'եղաւ, հովն իրենց դէմ էր ու չէին կրնար յառաջ երթալ. ուղեցին գետով վար տանիլ, բայց միջին պատճառաւ Տիւնոյի նաւերն ալ գրեթէ ոչինչ օգուտ ըրին, զորոնք

խրկած էր որ պաշարները մէջը լեցընեն: Յովհաննա կը պնդէր որ չվախնան, պաշարները որչափ կարելի է շուտ նաւերուն մէջ լեցընեն: Բայց զօրապետները հակառակը կը մտածէին, ու չէին ուզեր նաւերուն մէջ բեռնաւորել: Յովհաննա զանոնք կ'ապահովցընէր որ հովը պիտի դադրի, ինչպէս իրօք ալ եղաւ, ու պաշարն անվտանգ Օրլէան հասաւ:

Յովհաննա զօրքովն Օրլէանէն հեռու էր, կը բաղձար որ առանց ժամանակ կորսընցընելու՝ մէկտեղ բերած զօրքովն երթայ Անգղիացիները զարնէ, ու զանոնք՝ Օրլէանի պաշարումը վերցընելու ստիպէ: Բանակին զօրապետներն ասոր դէմ ելան: Մեր պարտքն է, ըսին, Պլոս դառնալ ու երկրորդ չուն ալ բերել: Յովհաննա տեսաւ որ անոնց միտքը փոխել տալը կարելի չէ, զոր մինչեւ այն ատենն իրմէ գաղտուկ պահած էին, հաւանեցաւ որ երթան. բայց անոնցմէ խոստում առաւ որ այս երկրորդ չուն Լոարին հիւսիսային կողմէն Պոս բերեն, ինչպէս որ ինք առաջնոյն համար խորհուրդ տուած էր: Ասկէ զատ որոշեց որ Հայր Բասքըռէլ եւ միւս բոլոր քահանաները միշտ բանակին մէջ մնան, որպէս զի զօրքին բարոյական ընթացքին վրայ հսկեն, եւ միանգամայն եկեղեցական պաշտամունքը կատարեն: Ինքն ալ Տիւնոպլին աղաչանքին զիջանելով՝ ելաւ Օրլէան գնաց, որ այն պաշարուած քաղաքին ներքին թեանցը մասնակից ըլլայ: Եւ որովհետեւ չէր

կրնար ցամաքի կողմէն քաղաք մտնել, այս կերպը բանեցուց: Իւր դրօշը ձեռքն առած՝ նաւ մը մտաւ իրեն ուղեկից եղան Ղահիր եւ ուրիշ շատ քաջ պաշտօնակալք. 100 գեղացի ծառայ ալ ուրիշ նաւերու մէջ լեցուեցան, ու ճամբայ ելան: Օրլէան մտնելէն յառաջ պէտք էր որ Անգղիացեաց ձեռքն եղած բերդի մ'առջեւէն անցնէին: Օրլէանի մէջի պաշարեալները գիտնալով որ ասոնք կու գան, ուրիշ կողմէ մը դուրս յարձակեցան, եւ բոլոր Անգղիացեաց մտադրութիւնը գետին վրայէն ասդին դարձուցին, որով Օրիորդին անցնիլն անվտանգ յաջողեցաւ:

Յովհաննա 1429ին Ապրիլի 29ին իրիկունն ամբողջ քաղաքին մէջ ձիու վրայ պտրտեցաւ: Ժողովուրդն անոր անցած վտանգները, քաշած ներքինութիւններն ու դժուարութիւններն իմանալով՝ համոզուած էր որ անիկայ աստուածային պաշտպանութեամբ զօրացած է: Անոր քաղաք մտած ատենն երկնից վրայ կայծակներ կը զարնէին ու երկինքը կը գոռար: Ասոնք ալ տեսնելով՝ ալ իրենց միտքը դրին որ ստուգիւ իրենց Աղատիչն է, որուն առաջին բարերար զօրութիւնն անկէ կը տեսնէին, որ սովեալ քաղաքին պաշար ալ բերած էր: Բոլոր քաղաքը կէս մը շնորհակալութեան, բայց աւելի յուսոյ զգածմունքներով վառուած ու բորբոքած՝ ինչ ընելիքը չէր գիտեր. այր ու կին, ծեր ու տղայ՝ ամէն ալ սաստիկ մեծ ուրախութեամբ անոր չորս կողմը

ժողովեցան, ամէն մարդ անոր մօտիկնալ, կամ զէնքին կամ գոնէ ձիուն թամբին դպչել կը բաղձար, որպէս զի անկէ օրհնութիւն մ'ընդունի:

Յովհաննա առանց իւր սաստիկ յոգնելուն նայելու, թէպէտ կէս գիշերն ալ մօտ էր, իւր առաջին գործքը քաղաքին մայր եկեղեցին երթալն եղաւ, ուր ջահերով ու փառաւորութեամբ Զեւ Աստուծոյ երգն երգել տուաւ: Անկէ ետքն իւր սովորութեանը համաձայն քաղաքին բարեբարոյ ու աղնուական տիկիներէն մեկուն տունն իրեն բնակութեան տեղ ըրաւ, եւ հոն գինեխառն ջրոյ մէջ թաթխած քիչ մը հաց ուտելէն ետքը քուն եղաւ. թէպէտ եւ իրեն փառաւոր սեղան մը պատրաստուած էր, ու ինքն ալ առտուընէ մինչեւ այն ատեն բերանը բան մը դրած չէր:

Երկրորդ օրն առտուանց Յովհաննա Տիւնոյին եւ ուրիշ զօրապետներուն հետ խորհրդի մտաւ. ինք խորհուրդ կու տար եւ կը բաղձար որ մէկէն գործքի ձեռք զարնուի ու Անգղիացւոց վրայ յարձակուի, բայց զօրապետներուն կարծիքն իրենին հետ միաբան չէր. անոր համար ալ որոշուեցաւ որ սպասեն մինչեւ որ պաշարին երկրորդ չուն ալ հասնի: Այս միջոցին մէջ ինք անոր վրայ միշտ կը խօսէր որ քաղաքին պաշարումը վերցընելու պիտի ջանայ. Բայց, կ'ըսէր, պէտք ենք աշխատիլ որ որչափ կարելի է այս

գործքն առանց արիւն թափուելու գլուխ ելէ. անոր համար Անգղիացւոց խրատական ու յորդորական թուղթ մը գրեց, ցցի մը վրայ կապեց ու մեքենական գործիքով մ'Անգղիացւոց կողմը նետել տուաւ: Անկից ետքն ինք ալ կամրջին վրայ գնաց, ու բարձր ձայնով մ'Անգղիացւոց կողմն եղող բաղմութեան պոռաց որ ետ քաշուին: Անգղիացիք այս խօսքերէն չարժեցան, յառաջուան պէս սկսան զինք արհամարհել ու ծաղրել. բայց այս ծաղրելն ուրիշ վախճանաւ չէր, բայց եթէ իրենց վախը գոցելու համար, վասն զի զարհուրած սարսափած էին: Պէտք չենք զարմանալ՝ որ Անգղիացիք շատ վախցած էին, ինչու որ իրենց՝ բնութենէ դուրս ու գերբնական զօրութեան գաղափարէն ստացած վախն որչափ ալ փարատել կրնային, ի վերայ այսր ամենայնի կը տեսնէին որ Օրլէանի մէջ պաշարեալները վերջին եօթն ամսուան սաստիկ պաշարման նեղութիւնը բանի տեղ չէին դնել, մանաւանդ թէ նորէն բաւական պաշար ալ ձեռք բերելէն ետքը զօրացած ու յաղթելու ալ մեծ յոյս ստացած էին: Եւ իրօք ալ Անգղիացիք շատ լքած պիտի ըլլան. ինչու որ պաշարի երկրորդ չուն մօտեցած ատեն թող տուին որ դիւցաղն Յովհաննա Լա Հիրին հետ մեկտեղ դուրս յարձակի (Մայիսի 4ին), եւ զիրենք արգելելու կամ եկած պաշարի կռքերուն եւ արջառին ու ոչխարին ճամբան կտրելու համար մարդ մը տեղէն չար-

ժեցաւ, որով անխափան ներս մտնելով՝ քաղաքը նորէն կերակրոյ առատութիւն ունեցաւ:

Յովհաննա օրուան աշխատութենէն շատ յոգնած՝ անկողին գնաց պառկեցաւ, բայց սաստիկ բորբոքած եւ այլայլած ըլլալով՝ չկրցաւ քնանալ: Այս միջոցիս զօրքին մէկ մասն օրուան մէջ եղածներուն յաջողութենէն սիրտ առած ու քաջալերուած, առանց անոր իմացընելու բերդէն դուրս ելան ու Անգղիացւոց ձեռքն եղած Սէն Նու ըստած գղեկին վրայ յարձակեցան: Յովհաննա բանն իմանալուն պէս՝ անկողնէն վար ցատքեց, առաւ դռօջը, եւ պատերազմի խառնուրդին վաղեց, կռուին ասպարէզը հասնելուն պէս՝ առիւծի նման՝ պատերազմողներուն մէջ մտաւ, եւ ամէնէն փտանգաւոր տեղերը մտնելով՝ արիաբար կը պատերազմէր: Պատերազմը սոսկալի կատաղութեամբ եղաւ, ամէնէն սաստիկն երեք ժամ տեւեց, եւ երկու կողմէն ալ շատ արիւն թափուեցաւ, բայց վերջապէս Անգղիացւոց յաղթուելովը լմնցաւ, գղեկին մէջ գտնուողներն ամէնն ալ սրէ անցուեցան, բաց ի քառասուն կալանաւորներէ ու քանի մը հոգիէ, որոնք քահանայական զգեստ հագած քահանայ ձեւանալով՝ Օրիորդին միջնորդութեամբն աղատեցան:

Երկրորդ օրը Մայիսի 5ին Քրիստոսի Համբարձման օրն էր, զոր պէտք էր սուրբ պահել: Անոր համար նոյն օրը քաղաքին կողմանէ ամե-

նեւին յարձակում չեղաւ, բոլոր օրը թէ՛ զօրքն եւ թէ՛ ժողովուրդն աղօթքով եւ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալով անցուցին. Յովհաննա այս բարեպաշտական գործերուն մէջ առաջինն էր: Համբարձման երկրորդ օրը (Մայիսի 6ին) առտուանց կանուխ Յովհաննա լաւ Հիրին հետ մէկտեղ նորէն քաղաքէն դուրս յարձակեցաւ, ու պատերազմը կատաղութեամբ բոլոր օրը տեւելէն ետքը՝ Անգղիացիք այնպէս սաստիկ յաղթուեցան, որ իրենց ձեռքը միայն մէկ գղեակ մնաց, բայց գղեակներուն մէջէն ամէնէն զօրաւորը: Վաղղիացւոց զօրքին մէկ մասը բոլոր գիշերը գետին հիւսիսային կողմը ոտքի վրայ կեցաւ, իսկ Յովհաննա քաղաք դարձաւ, որովհետեւ թեւթեւ մը վիրաւորած էր:

Վերն ըստած գղեակը Գուռնէլի գղեակն էր, զոր Անգղիացիք դեռ բռնած էին: Այս գղեակը գետին կողմանէ աղէկ պաշտպանուած էր, որովհետեւ գետին դիմացի կողման հետ հաղորդակցող կամուրջն ալ կոտրած էին Անգղիացիք, իսկ ցամաքի կողմէն բերդը խիստ դիմացկուն հաստ պատով լաւ ամրացած ըլլալէն զատ՝ չորս կողմը խորունկ խրամ ունէր, զոր ուղուած ատեն խորին ջրովը կրնային դիւրաւ լեցընել: Գղեակին հրամանատարը Վրատտէլ անգղիացի քաջ զօրապետն էր, ու միջի զօրքն ալ նոր՝ ու հանգիստ առած զինուորներ էին: Վաղղիացիք՝ որչափ որ Յովհաննային զարմանալի

քաջութիւններովը սիրտ առած ալ ըլլային, ի վերայ այսր ամենայնի շատ կը տարակուսէին թէ արդեօք անկէ ետքն ալ յաջողութիւն պիտի ունենան թէ ոչ, վասն զի ինչպէս ըսինք՝ Գուռնէլ առնուլը պղտիկ բան չէր: Ատինալով որ իրենց ունեցած յաջողութիւնը նորէն յաղթուելով չկորսընցընեն, առ ժամս գաւառներուն հետ ստացած աղատ հաղորդակցութեամբ ու միայն թշնամոյն յարձակումները վանելով գոհ ըլլալ կ'ուզէին, մինչեւ որ նորէն զօրք դայ ու կարող ըլլան աւելի մեծ զօրութեամբ յարձակիլ: Բայց Յովհաննա ամենեւին այս խօսքերուն միտ չդրաւ. կը պնդէր որ Անգղիացւոց վրայ անյապաղ յարձակում ըլլայ: Բանակին զօրապետներն ի սկզբան դէմ կը դնէին. բայց երբ տեսան որ Յովհաննա գլուխը բաւական աներկիւղ ու քաջ բազմութիւն ժողոված՝ քաղաքին դռնէն դուրս ելաւ, այն ատեն իրենք ալ անոր հետեւեցան ու որոշեցին որ իրենք ալ ամէն վտանգաց մասնակից ըլլան, եւ ստուգիւ պատերազմին մէջ իրենց գործած քաջութիւնը բաւական ցոյց եղաւ որ իրենց կենալ ուղիւն պատճառը՝ միայն վախը չէր, այլ որովհետեւ իրենց զինուորական արուեստին գիտութեամբ՝ մեծ դժուարութիւն կը տեսնէին:

Որչափ որ Գաղղիացիք մէկ կողմէն Յովհաննային ներկայութեամբն ու քաջութիւններուն յիշատակովը կը քաջալերուէին, սիրտ

կ'առնուին ու կը զօրանային, Անգղիացիք ալ մէկալ կողմանէ ահ ու դողով կը պատէին, որ մինչեւ իրենց ոսկրներն թափանցած էր: Անգղիայի բանակին հրամանատարն ու զօրապետները զօրքը դարձեալ ժողովելու կ'աշխատէին, բայց զանոնք համոզելն անկարելի կ'ըլլար. քաղաքին վրայ յարձակիլ թող տանք, եւ ոչ իրենց ընկերներուն քովը կենալ կ'ուզէին. զօրաւոր բերդերը կորսընցընէն ետքը՝ ամէն մարդ աչքը փախստեան դրած էր: Անոր համար իշխատուել զօրապետն ալ Գուռնէլին մէջ ինք իրեն թողուցին, մարդ տեղէն չէր շարժեր անոր օգնութեան հասնելու, վասն զի՝ Վհուկի մը դէմ կռուիլը պարսպ բան է, կ'ըսէին: Իշխատուել քովը բախտով բանակին քաջերէն 500 հոգի ունէր, որոնք բոլոր անգղիական բանակին ծաղիկը կրնային կոչուիլ. բերդին մէջ պաշտպանութեան համար տեսած պատրաստութիւնները շատ զօրաւոր ու մեծ էին, անոր համար ալ յուսահատաբար բերդը պաշտպանեց: Յովհաննա Գաղղիացւոց ամբողջ զօրքովը Գուռնէլի վրայ յարձակեցաւ: Երկու կողմն ալ իրարու դէմ կատաղութեամբ կը պատերազմէին. նետերով ու հրադէներով իրարու շատ փնաս տուին: Որչափ որ Գաղղիացիք կողմ մը կը փլցընէին, Անգղիացիք ալ զարմանալի արագութեամբ ճիւղերով, կոճղներով կը գոցէին: Գրեկին վրայ յարձակումն առտուանց ժամը 10ին սկսաւ, ու

գրեթէ կէս օրը Յովհաննա բերդին պատին առաջին սանդուղը դրաւ ու սկսաւ վեր ելլել: Բայց այն վայրկեանը նետ մը բերդին կողմանէ եկաւ զրահէն անցաւ, եւ անոր ծոծրակը զարկաւ խոցեց, այնպէս որ սանդղէն փոսին մէջ ինկաւ: Անգղիացիք այս տեսնելով՝ բազմութեամբ յարձակեցան որ բռնեն, բայց Գաղղիացիք քաջութեամբ դէմ կռուելով ձեռք չտուին, առին ապահով տեղ մը բերին: Այս վէրքէն պատճառած ցաւն այնպէս սաստիկ էր, որ Յովհաննա լալը չկրցաւ բռնել, բայց զարմանալի քաջութեամբ մ'իւր ձեռքովը բռնեց նետը դուրս քաշեց ու իւր քովն իրեն ցաւակից ըլլողները քաջալերեց: Հրաման տուաւ որ վէրքը պինդ կապուի. գործողութիւնը ընդհատուեց պէս՝ դարձեալ զօրաց գլուխն անցաւ, որոնք թէպէտ իւր հեռաւորութեան ատենը պատերազմը դադրեցուցած էին, բայց չէին վհատած, ինչու որ յիշած էին թէ ինք արդէն յառաջունէ շատ անգամ մարդարեացած էր թէ պիտի վերաւորուի:

Զօրքն այս փոքր հանգստեամբ զօրացած ու Յովհաննային դառնալէն աւելի ոգի առած՝ նոր եռանդով՝ թշնամեաց վրայ ինկաւ. Անգղիացիք ապշեցան, յիմարեցան ու բոլորովին լքան վհատեցան, երբ Գաղղիացւոց մէջ յանկարծ տեսան այն վհուկը՝ զոր գետինը զարկած էին, ու մահուան դուռը հասած կը կարծէին: Այս վախով սաստիկ շփոթեցան. մէջերնէն ոմանը

սկսան ըսել թէ Գաղղիացւոց կողմը հրեշտակներու կերպարանքներ տեսանք, որոնք մեզի դէմ կը կռուէին. իսկ իրական բաներու միտ դնող կողմն աւելի շփոթեցաւ երբ որ լուեցաւ թէ Գաղղիացւոց կողմանէ մէկ մեծ մաս մը զօրք՝ կոտորած կամրջին կողմն եկեր է, ուր սաստիկ կրակ ընելով՝ կամրջին կոտորած աղեղները փայտէ սիւներով նորէն նորոգելու կ'աշխատի: Այս լուրերուն վրայ խեղճ Սիր Ալիլիամ Ալատստէլ որոշեց որ բերդին արտաքին ամուրները թողու եւ իւր մնացած զօրքովը ներսի աշտարակները քաշուի: Այս խորհուրդը գործ դնելու ատեն՝ Յովհաննա հեռուէն անոր նայեցաւ ու բարձր ձայնով՝ Անձնատուր եղիւր, պողոսք. բայց Ալատստէլ մտիկ չըրաւ, եւ սկսաւ զօրքովը շարժական կամրջի մը վրայէն ետ քաշուիլ: Մէյ մ'ալ այն վայրկենին մէջ Գաղղիացւոց կողմանէ թնդանոթի գունդ մը զարկաւ կամուրջը փլցուց, ու Ալատստէլ իւր քաջ ընկերներովը գետին մէջ խղրուեցաւ: Ասով Գաղղիացւոց յաղթութեանը պակաս բան չմնաց: Գուռնեի մէջ եղած զօրքէն երեք հարիւրը գետին մէջ խղրուած էին, մէկալ երկու հարիւրն ալ գրեթէ առանց ընդդիմութեան անձնատուր եղան: Անգղիացւոց Օրլէանի առջեւն ունեցած կորուստը 7—8000ի հասաւ:

Այս մեծ ու արիւնալից պատերազմը 1429ին Մայիսի 7ին եղաւ, որով Օրլէան քա-

ղաքն ազատեցաւ: Պատերազմը լմննալէն ետքը՝
Յովհաննա, ինչպէս որ ինք յառաջուց ըսած էր,
կամրջին վրայէն քաղաք դարձաւ, որ ստուգիւ
յաղթանակաւոր հանդէս մըն էր: Ամէն եկեղե-
ցիներն ուրախութեան զանգակներ կը զարնէին,
Ժողովուրդեան ուրախութեան աղաղակը մինչեւ
երկինք կը հասնէր: Մայր եկեղեցւոյն մէջ ան-
միջապէս Զ+Է+Լ Աստուծոյ երգն երգուեցաւ, ուր
Ժողովուրդն այնչափ բազմութեամբ լեցուեցաւ,
որ ասեղ ձգելու տեղ չկար, ամէն մարդ եղա-
ծին համար Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալն իրեն
պարտք համարած էր. յաղթող զինուորները
պարծանքով՝ Ժողովուրդեան բազմութեամբ ըջջա-
պատած՝ պատերազմին մանրամասն պարագա-
ները կը պատմէին: Իսկ դիւցազն Օրիորդն ամէն
սրտերու եւ աչքերու կենդրոնն եղած էր. Տիւ-
նոա եւ ուրիշ մնացած զօրապետները կը ճանչ-
նային որ այս մեծ գործը գլուխ հանողն այն էր:
Երկրորդ առտու Մայիսի 8ին կիրակի օրը Ան-
գղիացիք դառնացած սրտով իրենց ամուսնե-
րուն, դարաններուն ու պատնէշներուն կրակ
տուին, եւ սկսան ետ քաշուիլ դէպ ի Մէլն
սիւր Ղոր, իրենց պատերազմական կահ կարա-
սիքը, հիւանդներն ու վիրաւորեալները տանելու
միջոց չունենալով՝ հոն թող տուին: Վերջին
վայրկեանն որ ճամբայ պիտի ելէին, իրենց թշնա-
մեաց՝ Եթէ մարդ էք, բերդէն դուրս բաց դաշ-
տի վրայ դիմացնիս ելէք, պոռացին: Բայց Յով-

հաննա խոհեմութեամբ այս բանիս դէմ դար-
ձաւ. Զըլայ որ, ըսաւ, անպատեհ ժամանակին
մեր կեանքն ու զօրութիւնը ցրուենք: Ի սէր Աս-
տուծոյ, պոռաց զօրքին, թող տուէք որ ելեն
իրենց տեղն երթան, մենք հիմայ երթանք Աս-
տուծոյ շնորհակալ ըլլանք: Այս խօսքերով ելաւ
ձայնաւոր պատարագի գնաց:

Յովհաննայի կոչմանն առաջին մասը կա-
տարեալ գլուխ ելաւ կատարուեցաւ, եւ իրը
ցուցուց որ ամէնէն դժուարին դէպքերու մէջ
ալ աներկիւղութիւնն ու սրտոտութիւնն ինչ
կրնան գործել: Այսպէս երկայն ատեն պաշա-
րուած քաղաքին օգնութեան հասնելուն՝ ու ցու-
ցուցած դիւցազնական քաջութեանը համար անկէ
ետքն անոր անունն Օրլէանի օրիորդ (Pucelle
d'Orléans) սկսաւ կոչուիլ, որ ամէն տեղերէ
աւելի Գաղղիայի մէջ ծանօթ է: Օրլէանի ա-
ղատութեան մշտնջենաւոր յիշատակ ըլլալու եւ
շնորհակալութեան համար՝ Օրլէանի քաղաքա-
ցիներն որոշեցին որ ամէն տարի Մայիսի 8ին տօն
կատարուի, ու բարեպաշտական պաշտամունք
ըլլան, որոնք մինչեւ ցայսօր Օրլէանի մէջ անխա-
փան կը կատարուին:

Գ Լ ՈՒ Խ Դ.

Ապրիլին օգոստոսն էս անոր արտաշինքը:

Վաղաքին պաշարումը վերցուելուն երկրորդ օրը Յովհաննա ճամբորդութեան պատրաստութիւն սկսաւ տեսնել: Յորչափ որ թագաւորը Ռէնս քաղաքն օծուած չէր, Օրիորդն իւր առաքելութիւնը կիսկատար կը համարէր, անոր համար ոչ ըրած յաղթութեանց կամ իրեն եղած պատուին ու մեծարանքին վրայ հպարտանալով, եւ ոչ ալ կրած ծանր ծանր աշխատանքներէն յոգնութիւն առնուլ ուզելով՝ Մայիսի 10ին Օրլէանէն ելաւ եւ նոյն օրը Պլոա հասաւ: Հոն թագաւորին ներկայանալով՝ իրեն խրատ տուաւ եւ յորդորեց որ զօրքով Ռէնս քաղաքն երթայ: Թագաւորը թէպէտ անոր ըրած մարգարէութեանցը զարմանալի լրումը տեսած էր, բայց ի սկզբան անոր ստիպողական յորդորանացը զիջանիլ չուզեց. պէտք ենք նախ Լոար գետին քով Անգղիացւոց ձեռքն եղած տեղերն առնուլ, կ'ըսէր. վասն զի մինչեւ Ռէնս եղած տեղերը դեռ թշնամեաց ձեռքն էին: Յովհաննային Օրլէան թող տուած զօրապետներն ալ այս կարծիքն ունէին: Հաւանական է թէ ասոնք կ'ուզէին որ քանի մը քաջութիւն ալ իրենք գործած ըլլան, որոնց Յովհաննա մասնակից եղած չըլլայ. անոր համար Օրիորդը քաղաքէն հեռանալուն

պէս՝ իրենք մէկէն որոշեցին որ ժարժոյի վրայ յարձակին, որուն վրայ Անգղիացւոց կողմանէ պաշտպանելու համար գլուխ դրուած էր Սիւլֆֆոլքի կոմսը քանի մը հարիւր հոգւով: Գաղղիացի զօրապետներն օրերով աշխատեցան, բայց պարապ տեղ. ուրիշ ճար չմնաց, բայց եթէ Յովհաննան իրենց օգնութեան կանչել: Յովհաննա շուտով մ'ելաւ եկաւ եւ քիչ ատենուան մէջ քաղաքն առաւ, որ անտարակոյս՝ իրեն ներկայութեամբը զօրքին սիրտ առնէն եղաւ: Այս կռուին մէջն ալ գէպը մը պատահեցաւ, որ Օրլէանի առջեւ եղածին շատ նման էր. այս անգամ բերդն առնելու համար փոսին մէջ դրած սանդղէն վար ինկաւ ու բերդին պատէն ծանր քար մ'իւր սաղաւարտին վրայ կ'ընկաւ՝ գլուխը ծանր վիրաւորեց: Թէպէտ խնայտ ու ծանր վիրաւորած էր, բայց ոտք ելաւ ու զինուորներուն սիրտ տուաւ եւ Անտարակոյս յաղթութիւնը մերն է, կը պոռար: Այս սաստիկ կռուին մէջ Սիւլֆֆոլքի կոմսը Գաղղիացւոց ձեռքը գերի ինկաւ:

Ժարժոյին առնուիլը մէկալ քաղաքներուն մէջ եղած զօրքերուն վրայ այնպիսի լքում մը պատճառեց, որ ալ գէմ դնելու ճար չէին տեսներ, անոր համար Գալլոյդ Անգղիացւոց բոլոր զօրքին հրամանատարը զասոնք ամենքը քաղաքներէն հանեց մէկ գունդ կազմեց եւ արտորալով դէպ ի Սէն գետը սկսաւ ետ քաշուիլ: Ճամբան թէպէտ Ֆասդուլֆ զօրապետը 4000 հոգւով

անոր հետ միացաւ, որով բանակը զօրացաւ, բայց Գաղղիացիք անոնցմէ աւելի բազմացան, որովհետեւ Արթուր տը Ռըշիմոնին հրամանին տակ եղած բանակի մասն եկաւ Գաղղիացւոց զօրքին հետ միացաւ:

Գաղղիացւոց միացեալ բանակին հրամանատարներն ասոր վրայ որոշեցին որ Անգղիացւոց ետեւէն վազեն, ետ քաշուած ատենն բոլոր զօրութեամբ անոնց բանակին վրայ իյնան, ու զանոնք բոլորովին ջնջեն, որ ալ մէյ մ'ալ պատերազմելու յոյս չունենան: Իրօք Յունիսի 18ին Քաղէ գիւղին մօտերն անոնց հասան: Անգղիացիք այնպէս լքած, այնպէս վհատած, վերջին ձախող պատերազմներէն այնպէս սաստիկ սարսափած եւ Օրիորդին գերբնական զօրութեան վրայ իրենց ունեցած գաղափարովն այնպիսի ահուհողի մէջ ինկած էին, որ Գաղղիացւոց սաստիկ ու յանկարծական եւ աներկիւղ յարձակմանը շատ քիչ դէմ կրցան դնել: Ֆասդոլֆ՝ որ առաջին պատերազմներուն ատենը գործածներովը շատ անուանի էր, փախչողներուն մէջ առաջինն եղաւ, որով ետքը ծնկակապի պատուանշանը կորսնցնելու դատապարտուեցաւ: Իսկ Լորտ Աքէլիս, Լորտ Հունկէրֆորդ եւ ուրիշ շատ երեւելի անգղիացի զօրապետներ յաղթողներուն ձեռքը գերի ինկան, ու նոյն իսկ քաջն Գալպոգ՝ Քսենդրայլին անձնատուր եղաւ: Այս վերջին պատերազմին մէջ Անգղիացւոց ունեցած կորուս-

տը մինչեւ 5000 հոգի կը համարուի, որոնցմէ 2—3000ը մեռան, իսկ ֆնացածները գերի բռնուեցան: Իսկ Գաղղիացւոց կողմանէ մէկ հոգի միայն մեռաւ, այս ինքն Արմանեակի կոմսին քով եղած մանկտաւազներէն մէկը: Ասիկա ստուգիւ արտաքոյ կարգի ու զարմանալի դիպուած մըն է, բայց շատ կողմանէ հաստատուած ստուգութիւն է: Յովհաննա այս սոսկալի ճակատին մէջ զարմանալի քաջութիւններ, մանաւանդ պէտք ենք ըսել քաջութեան հրաշալիքներ գործեց. բայց երբ որ ալ պատերազմն որոշուեցաւ, յաղթութիւնն ապահովցաւ, ու Գաղղիացւոց զօրքը փախըստականներուն ետեւէն ինկած կը հալածէին, ինք սկսաւ գթութեան գործքեր կատարել, գթասիրտ մօր մը պէս վերաւորներէն զէրքերը սկսաւ պատել. իսկ մեռնողներուն՝ կրօնի միսթարութիւնները մատակարարել կու տար:

Անմիջապէս անկէ ետքը՝ եղած յաղթութեան ուրախական լուրը թագաւորին իմացընելու համար բանակին հրամանատարին հետ մէկտեղ ելաւ Սիւլի գնաց: Քսէնդրայլ ազնուական մեծանձնութեամբ՝ աղաչեց որ իւր բռնած գերին Գալպոգ քաջ զօրապետն առանց փրկանքի ազատ թող տրուի եւ ուզած շնորհքն առանց ընդգիմութեան ընդունեցաւ: Թագաւորն եղած յաղթութեան լուրերուն վրայ շատ զուարթացաւ: Հիմայ բաներն առաջնէն այնչափ աւելի աղէկ վիճակի մէջ էին, որ թէպէտ Ռէնս

երթալու համար դեռ մեծ դժուարութիւններ կային, ի վերայ այս ամենայնի Յովհաննային աղաչանացը զիջաւ:

Կարողոս այս գործս ի գլուխ հանելու համար Ժիէն 10—12 հազար զօրք ժողվեց, ու Յովհաննային եւ ուրիշ իւր ամէնէն քաջ զօրապետներուն հետ մէկտեղ ճամբայ ելաւ, ու դէպ ի Ռէնս սկսաւ քայլել: Օքսեր ու Շալոն իրենց դռները թագաւորին առջեւ բացին, Կրոան ալ յարձակմամբ առաւ, նոյնպէս ճամբուն վրայ եղած ամէն քաղաքներն ետեւէ ետեւ իւր իշխանութեանը տակ նուաճեց, եւ 1429ին Յուլիսի 16ին իրիկունն յաղթանակաւ, ահագին բանակով Ռէնս մտաւ: Օրիորդը թագաւորին քովը ձիու վրայ էր. բոլոր բազմութիւնն իրեն կը նայէր: Յանկարծ որոշուեցաւ որ թագաւորութեան հանդէսն անպատճառ երկրորդ օրը (Յուլիսի 17ին) կատարուի, եւ թէպէտ պատրաստութեան համար ատենը շատ կարճ էր, բայց երկրորդ օրն ամենեւին պակաս բան մը չկար: Կարողոսին դանդաղ բնութեան այսպէս յանկարծ փոխուելուն վրայ ամէն մարդ զարմացած էր. տեսարանին ընթացքն այսպէս յայտնի փոխուելուն այնպէս ապշած էին, որ շատ օտարականներ եղած հանդիսութիւնը տեսնելու համար քաղաք վազեցին. նոյնպէս շատ զինուորականներ դարձեալ եկան որ թագաւորին ծառայութեան մէջ մտնեն:

Առտու կանուխ բոլոր մեծամեծ պալատականներն, երեւելի իշխաններն ու եկեղեցականներն՝ որոնք թագաւորին հետ մէկտեղ եկած էին, Ս. Աստուածածնի եկեղեցին ժողվեցան, ուր թագաւորութեան հանդիսութիւնը պիտի կատարուէր: Բոլոր բազմութեան աչքը Յովհաննա օրիորդին դարձած էր, ամէն մարդ աւերակ վրայ կը զարմանար, կը մեծարէր, կը յարգէր, կը դովէր, վերջապէս ամէնուն զգածմանցը կենդրոնը Յովհաննան եղած էր. վասն զի ամէն յաջողութեանց պատճառ ամէն մարդ զինքը կը համարէր, որով այսպիսի սքանչելի օրուան հասնելու արժանի եղան: Բոլոր հանդիսական արարողութեան ատեն Յովհաննան խորանին առջեւ կեցած Գր ձեռքն իւր դրօշովը, եւ մեծ ջերմեռանդութեամբ աղօթք կ'ընէր:

Եկեղեցական պաշտօնը լմննալէն ետքը՝ Յովհաննա վաղեց նորապսակ թագաւորին առջեւ երկու ծնկի վրայ եկաւ, աչուրներն արցունքով լեցուեցան, ու բովանդակ հոգւովն ու մարմնովն այլապիշած՝ Ո'վ աղնիւ թագաւոր, ըսաւ, աւասիկ Աստուծոյ կամքը հիմայ կատարուեցաւ. ինք ուղեց որ ես Օրլէանի պաշարումը վերցընեմ եւ զքեզ հոս բերեմ, որպէս զի սուրբ իւղով օծուիս, որով ցուցուի թէ դուն այն թագաւորն ես, որուն այս տէրութիւնս կ'իյնայ:

Ասով Յովհաննա իւր առաքելութեան պաշտօնը կատարած համարեցաւ, անկէ ետքը

կ'ուզէր ալ արքունեաց գործքերէն ետ քաշուիլ, ու չտեսնել այն յաղթանակը՝ որ իրեն պատրաստուած էր: Թագադրութեան օրը Յովհաննաս Բուրգունտիայի դքսին թուղթ մը գրեց, որ մինչեւ հիմայ լիլի գիւանին մէջ կը պահուի: Ասիկա շատ երկայն ըլլալով, ամբողջ հոստեղս չենք կրնար բերել. այսչափ ըսենք որ Յովհաննաս նոյն թղթին մէջ շատ բարեպաշտական ու կրօնական խորհրդածութիւններով դուքսը համոզել կ'ուզէ որ գայ ու դարձեալ իբրեւ հպատակ՝ թագաւորին հնազանդի. եւ եթէ իբրեւ քաջ պատերազմող մ'ապրիլ կ'ուզես, կ'ըսէ, գնա Սաբակինոսաց դէմ կռուէ:

Յովհաննաս Ռէնս կեցած ատենն այս բախտն ունեցաւ, որ իւր հայրն, ու Նաքսար մօրեղբայրը տեսաւ, որոնք անոր փառաւոր յաղթանակը տեսնելու համար եկած էին: Այս ժամանակն իւր փառաւորութեան վերջին բարձրութեան աստիճանը հասած էր, բայց իրեն եղած մեծաբանքին ու ցուցուած պատուոյն վրայ երբեք չհպարտացաւ, վարմունքն երբեք չփոխեց, միշտ պարզ գեղացի աղջկան մը պէս կը վարուէր: Երբ մէկն իրեն ըսաւ թէ Գրքի մը մէջ՝ քու գործած գործքերուդ պէս մեծամեծ գործքեր կարգացուած չեն. Աստուած գիրք մ'ունի, պատասխանեց Օրիորդը, զոր կարգալը՝ ամէն գիտնականին գործքը չէ, որչափ գիտուն մարդ ալ ըլլայ: Ես միայն Աստուծոյ աղախինն եմ:

Շատ հաւանականաբար կրնանք ըսել որ հօրն ու մօրեղբօրը տեսքը Յովհաննային սրտին մէջ հայրենեաց քաղցրութիւնն ու խաղաղ եւ հանգարտ կենաց վայելմունքը նորէն զգալ տուաւ: Մանաւանդ որ իւր առաքելութիւնը կատարած ըլլալով՝ չկար պատճառ մ'որ ղինքն արքունեաց մէջ կենալու ստիպէր: Անոր համար թագաւորին աղաչեց որ թող տայ իրեն որ Տոմրըմի դառնայ: Բայց Կարոլոս անոր աղաչանքը մտիկ չըրաւ, վասն զի կ'ուզէր որ միշտ իւր քովը մնայ, անչափ մեծ էր անոր ազդեցութիւնը քաղաքական գործքերու մէջ, որ չէր կրնար անիկա իւր քովէն հեռացընել. թէպէտ եւ Յովհաննային աղաչանքը սաստիկ ստիպողական էր, բայց իրեն կամացը դէմ պարտաւորեցաւ թագաւորին քովը մնալ:

Այս ժամանակէն ետքը Յովհաննային վրայ զարմանալի փոփոխութիւն մը սկսաւ նշմարուիլ: Թէպէտ եւ պատերազմներու ատեն նոյն սրտուտութիւնն եւ նեղութեանց ատեն նոյն զօրութիւնը կը ցուցնէր, բայց հիմայ ալ իւր կարծիքները բանակին հրամանատարներուն ու զօրապետներուն կարծիքներուն հակառակ չէին, ու համոզուած կ'երեւար որ անկէ ետքը գործածն ալ մասնաւոր ազդեցութեամբ մը չի գործեր: Այս բանս՝ ի սկզբան Յովհաննային բնութեան վրայ մեր պատմածներուն հետ շատ միաբան ու համաձայն է, որովհետեւ Յովհաննաս երկու վախ-

Ճան միայն իւր առջեւն ունէր, այս ինքն՝ Օրլէանի պաշարման վերցուիլն ու արքայորդւոյն թագաւոր օծուիլը, անոր համար մէյմը զատոնք յաջողութեամբ ի գլուխ հանելուն պէս՝ բնականապէս իւր արտաքոյ կարգի ճիգ թափող ոգին քիչ մ'ատեն հանդարտ ու խաղաղ մնալով թուլցաւ։ Այս բոլոր պատմութեանս ընթացքին մէջ ամէնէն աւելի զարմանալի բանն այն է որ սաստիկ արիւնալից պատերազմներէն ու մեծամեծ յաղթանակներէն ետքը կը բաղձար քաշուիլ ու խաղաղ հայրենիքն իւր կանաչազարդ լոթարինգիան դառնալ։ Մեղք որ անոր պարզասէր ու հաւատարիմ սրտին բաղձանքը չկատարուեցաւ. այսպիսի դիւցազն ու անձնանուէր օրիորդ մը՝ անձնասէր քաղաքականութեան մը զոհ պիտի ըլլայ եղեր։

Կարողոս երեք օր միայն Ռէնս կենալէն ետքը՝ Յուլիսի 20ին շնորհակալութեան համար 5 մղոն հեռու եղած Սուրբի մը գերեզմանին ուխտի գնաց։ Ճամբան Աէյլէի քաղաքն առանց դէմ գնելու անձնատուր եղաւ հնազանդեցաւ. նոյնպէս Լան ու Սոասոն՝ առաջինէն աւելի մեծ քաղաքները՝ պատգամաւորութիւններով քաղաքին բանալիները թագաւորին խաւրեցին։ Կարողոս նախ Սոասոն մտաւ, ուր շատ ուրախութեան նշաններով ու աղաղակներով ընդունուեցաւ, երեք օր ալ հոն կեցաւ, որ ատենը շատ քաղաքներու ինքնակամ հնազանդելուն ուրա-

խական լըերն առաւ։ Անկէ ետքն եղաւ Շադոյ-Թիէրի քաղաքին վրայ քալեց, որուն մէջը թշնամեաց կողմէն գունդ մը պահապան դրուած էր, բայց բնակիչները Գաղղիացւոց կողմնակից ու բարեկամ էին։ Երբ որ Յովհաննա թագաւորական բանակին մէկ մասին գլուխն անցած քաղաքին առջեւը հասաւ, Անգղիացիք վախով անձնատուր ըլլալու առաջարկութիւն ըրին, եւ այսչափ միայն պայման կըցան դնել տալ, որ իրենց զէնքովն ու կարասիքովը քաղաքէն դուրս ելնեն երթան։ — Կարողոս քանի մ'օր Շադոյ-Թիէրի մնաց. նոյն ատենը Յովհաննա անկից շնորհք մը ընդունեցաւ, որուն համար չորս դար իւր յիշատակը շատերուն սրտին մէջ անջինջ մնաց։ Այս ինքն թագաւորին տուած առանձնական պատիւներէն ու պարգեւներէն հրաժարեցաւ, եւ անոնց տեղը խնդրեց որ իւր ծննդեան գեղն անկէ ետքն ամէն տեսակ տուրքէ ազատ ըլլայ։ Այս արտօնութեան համար տրուած հրամանագիրը 1429ին Յուլիսի 31ին գրուած է, եւ մինչեւ Գաղղիայի անցած դարուն յեղափոխութեան ատենը՝ տուրքերու տեսրակին մէջ Տոմրմի գեղին առջեւը կը գրուէր՝ Ռէնս, Օրիորդին այսպէս ուզելուն համար։

Թագաւորն ու իւր բանակն այս ընթացքով յաղթութենէ յաղթութիւն երթալով՝ Փարիզի մօտեցան, մայրաքաղաքին մէջ Անգղիացւոց ու Բուրգունտացւոց կողմն եղող բնակիչ-

ներն վախերնեն սկսան դողալ: Բայց եւ այնպէս քիչ մը սիրտ առին երբ որ Պէտֆորդի կոմսը Նորմանտիայէն (ուր որ ան գաւառին գործերուն համար գացած էր) շատ աղեղնաւորներու եւ զինեալ մարդիկներու բազմութեամբ Փարիզ դարձաւ: Քանի մ'օր ետքը նորէն օգնութիւն հասաւ, որով անդղիական հրամանատարը կրցաւ գլուխը 10,000 զօրք ունենալ: Ասով Գաղղիացիներէն վախնալու բան մը չունէր, անոր համար Պէտֆորդ իւր զօրքով Փարիզէն դէպ ի Մոնդերոյ ճամբայ ելաւ, որ Օգոստոսի 7ին հասաւ, եւ անկից Կարոլոսին պահանջողական ու սպառնալից թուղթ մը գրեց:

Կարոլոս նամակը բերող պաշտօնակալին այսպէս պատասխան տուաւ. Չեր զօրապետը կը ցաւի եղեր որ զիս չի կրնար գտնել, բայց շատ երկայն ատեն ցաւելու հարկաւորութիւն չունի, վասն զի ես միտքս դրած եմ որ զինքը փրնտուեմ: Թագաւորական բանակին դէպ ի Փարիզ ճամբայ ընելու ատենը դէպք մը պատահեցաւ, որով Յովհաննա իւր հանդարտ ու հեղ բնութեան պատճառաւ ստացած համարումն ու պատիւը քիչ մը կորսընցուց: Գաղղիացւոց յաղթութիւնները զօրքն անհնազանդ, յամառ ու զիմադարձ ըրած էին, եւ Յովհաննա ալ չէր կրնար երկայն ատեն բանակին մէջ բարոյական կրթութիւնը, կարգն ու կանոնը պահել տալ, զոր ամէն բանէ մեծ կը համարէր: Օր մը սաստիկ

կիրք ելլելով՝ իւր սուրին տափակ կողմով զինուորի մը զարկաւ, որուն մէկ անկարգ գործքին վրայ շատ բարկացած էր. այս զարնելուն՝ երկու կտոր եղաւ կոտրեցաւ սուրը, որ՝ ինչպէս վերը ըսինք, Ֆիէրպոպի եկեղեցւոյն մէջ գտնուած էր: Այս դէպքին վրայ թագաւորը շատ ցաւեցաւ եւ այլայլեցաւ, ու Յովհաննային ալ նեղացաւ, որ ինչո՞ւ գաւազանի տեղ՝ այն զարմանալի կերպով գտնուած սուրը գործածած էր:

Գաղղիացւոց բանակը Փարիզի մօտ էր. թագաւորը Սէն Տընիի բարձունքներէն իւր մայրաքաղաքը կը դիտէր: Սեպտեմբերի մէջ Գաղղիացիք քաղաքին վրայ յարձակեցան այն կողմէն՝ ուր հիմայ Գրավէրֆիէ ըսուած ճամբան է. բայց իրենց ըրած բոլոր ճիգերը պարապ եղան: Թէպէտեւ Օրիորդը յառաջուան պէս իւր սովորական անձնական սրտոտութեամբն ու ջանքով կ'աշխատէր, բայց կարծես թէ բոլոր զօրաց մէջ վախ մը, իրարու վրայ անվստահութիւն մը կար, որ բոլոր աշխատանքն անօգուտ ըրաւ: Նոյն իսկ թագաւորը պաղած լքած էր, անոր համար ալ Սէն Տընիէն յառաջ երթալու համարձակեցաւ: Յովհաննա առանց դժուարութեան մ'իւր զօրքն առաջին խրամին վրայէն անցուց, բայց ինչպէս պաղեցաւ մնաց, երբ որ երկրորդ խրամը ջրով լեցուած գտաւ, որ առաջինէն թէ աւելի խորունկ եւ թէ լայն էր: Զարմանալին այն է թէ մէկը չէր գրտ-

նուած որ այս արդեւքը Յովհաննային իմացը-
նէր, որովհետեւ պէտք էր որ զինուորներէն
շատերը տեսած ըլլային: Յովհաննա առանց
այլալելու եւ ինք զինքը կորսնցընելու՝ պողաց
որ շուտով նաւակներ ու տակառներ բերուին.
այն միջոցին մէջ ինքն ալ ջրոյն խորունկութիւնը
չափելու զբաղեցաւ, որպէս զի նայի թէ որ կող-
մէն կրնայ անցուիլ:

Փարիզի բնակիչներուն մէկ մասը սպաս-
տանարան մը գտնելու համար եկեղեցիները
թափած էին. իսկ Անգղիացիք ու Բուրգունտա-
ցիք յուսահատած ու երեսնին կախած՝ շտապով
պարսպին երկայնութեանը վեր վար կ'երթային
կու գային: Յովհաննա անոնց՝ Եկէք Գաղղիա-
ցւոց թագաւորին անձնատուր եղէք, պողաց.
բայց անոնք սկսան նախատական խօսքերով
ծաղրել ու հայհոյել ու անոր վրայ սլաքներու
անձրեւ մը թափեցին: Իւր քովի դրօշակիրն ին-
կաւ մեռաւ. ինք ալ զարնուեցաւ, ու սրունքին
վրայ մեծ վէրք մ'առնելով պարտաւորեցաւ պզտիկ
բլրակի մը վրայ ապահով կողմ մը քաշուիլ, որ
երկու խրամներն իրարմէ կը բաժնէր: Շատերը
սկսան աղաչել որ պատերազմի ասպարէզէն ալ
աւելի հեռու քաշուի, բայց ինք երկայն ատեն
ընդդիմացաւ ու չզիջաւ. այն տեղէն սկսաւ
հրամայել, քաջալերել, զօրքը յառաջ քշել,
թէպէտեւ սաստիկ ցաւերու մէջ էր, ու տեղէ
մ'ալ օգնութեան յոյս չկար: Հաղիւ մթննալու

սկսած ատենն Ալանտոնի դուքսը վրայ հասաւ,
ու շատ դժուարութեամբ զինքը համոզեց որ
Փարիզի վրայ երկրորդ անգամ յարձակում ու-
րիշ ատենի թող տրուի. այն ատեն Յովհաննա
զիջաւ ու զինքն առին ուրիշ տեղ տարին:

Գաղղիացիք առանց դժուարութեան ու
վնասի ետ քաշուեցան: Փարիզի մէջ եղած ան-
գղիացի զօրքը Գաղղիացւոց ետեւէն չինկաւ, որ
չըլլայ թէ անհանգիստ ըլլալով կատղին, ետ
դառնան եւ յուսահատաբար պատերազմին, ու-
րուն չէին յուսար որ կարող ըլլան դէմ դնել:
Անոր համար թող տուին որ իրենց մեռածները
ժողովն, զորոնք թաղելու տեղ՝ մեծ փայտա-
կուտի մը վրայ դրին ու այրեցին: Յովհաննա այս
պատերազմին անյաջող ելքէն վճատեցաւ. Ասիկա
Աստուծոյ խրատն է, կ'ըսէր, անոր համար որո-
շեց որ ալ պատերազմներէն ետ քաշուի: Այս
համոզումն զինքն այնչափ յորդորեց, որ մինչեւ
ելաւ գնաց ու բոլոր իւր պատերազմական զէնքն
ու զարդը Ս. Գիոնիսիոսին գերեզմանին վրայ
կախեց, եւ բոլորն ալ Աստուծոյ ընծայեց: Բայց
բանակին հրամանատարներն անոր այս որոշման
շատ դէմ դրին, գիտնալով որ անոր բանակին
մէջ ներկայ գտնուիլը զօրաց սրտին վրայ ինչ
մեծ ազդեցութիւն ունէր: Յովհաննա անոնց
համոզիչ պատճառներուն չկրցաւ ընդդիմանալ
եւ հաւանեցաւ որ թագաւորին քովէն չբաժ-
նուի: Կարողոսին ստակը բոլոր հատած էր, ու

իւր այն գաւառներէն հեռու էր, որոնք իրեն կարօտութեան ատենը կրնային միայն օգնութեան հասնիլ: Զօրքին սիրտը վերջին անյաջող պատերազմով լքած ու վհատած էր, ու Պէդֆորդի դուքսը շատ մեծ զօրութեամբ նորէն Փարիզ դարձած էր: Կարողոս իւր զօրապետները խորհրդի կանչեց. ժողովքին մէջ չկրցան միաբանիլ. զօրապետներէն ոմանք՝ Փարիզի վրայ եղած յարձակումը մեր խորհրդովը չեղաւ, կ'ըսէին. ոմանք ալ անոնց հակառակ կը պաշտպանէին որ եթէ քիչ մ'ալ դիմանային կրնային յաղթութիւնը ձեռք բերել: Շատերը Յովհաննային դէմ կը մրմնային. միայն այս մասին մէջ ամէնքն իրարու հետ կրցան միաբանիլ, որ բանակը Ղոար գետէն անդին անցնի ու զօրքը զօրանոցներու մէջ բաժնուի: Այս որոշման վրայ թագաւորը սկսաւ դէպ ի գաղղիայի հարաւային կողմերը ետ քաշուիլ, ինքը մեծամեծներն իւր արքունիքը ժողովեց ու Պուրժ գնաց՝ ուր բոլոր ձմեռն ալ անցուց: Այս միջոցիս մէջ Օրլէանի օրիորդին ցեղին՝ ազնուականութեան պատիւ շնորհեց, որուն համար 1429 Գեկտեմբերի մէջ հանած հրովարտակին մէջ այսպէս կը խօսի. Որպէս զի, կ'ըսէ, աստուածային իմաստութեան փոքր շնորհակալութեան նշան մը ցուցնենք այն անբաւ շնորհաց համար, զորոնք իւր ընտրեալ աղանդին ու մեր սիրելի օրիորդին Յովհաննա տ'Արդին ձեռքովը մեզի ըրաւ, կու տանք եւ

այն: Ասկից զատ Կարողոս Յովհաննային եղբարցը հրաման տուաւ որ ղինանշան ունենան, որ էր սուր մը վրան ոսկի թագով ու քովը Գաղղիայի շուշաններով:

Բայց ասիկա դեռ ամէնը չէր. ուզեց որ Յովհաննա անկէ ետքը միշտ ամենափառաւոր զգեստներ հագնի եւ կոմսի մ'ունեցած ամէն փառաւորութիւնն ինքն ալ ունենայ: Ժամանակակից պատմագիր մը կը պատմէ որ անկէ ետքը Յովհաննա իւր ծառայութեանը մէջ շատ մեծ ամեծ տիկիներ ունէր, նոյնպէս սենեկապետ մը, ախոռապետ մը, շատ պատանեակներ ու ծառաներ: Թագաւորը, մեծամեծներն եւ բոլոր ժողովուրդը ղինքն արտաքոյ կարգի կը մեծարէին: Բայց այս ամէն պատիւը, մեծարանքն եւ փառաւորութիւնը այս սքանչելի օրիորդին բնութիւնը չփոխեցին. ինք միշտ այն առաջին բարեմիտ աղջիկն էր, որ հիմա հանդարտութեան ատենը կրօնական ու բարեպաշտական գործերու կը զբաղէր:

Գարունը հասնելուն պէս (1430ին)՝ թագաւորական բանակը Յովհաննային ընկերակցութեամբը Ղոարը նորէն անցնելով՝ սկսաւ հիւսիսային գաւառներուն վրայ յարձակիլ. բայց զարմանալի ու անմեկնելի իրական ստուգութիւն մըն է որ ոչ Կարողոս անձամբ կը հրամայէր եւ ոչ ալ ուրիշ ազնուական կամ հմուտ զօրապետ մը սպարապետ դրուած էր: Անկէ ետքը Յովհան-

նային ընկերակից գլխավորներն այնպիսի մարդիկ էին, որ ոչ ստակ եւ ոչ ալ բաւական պատեւ-
րազմական կահ կարասիք, կամ պատրաստու-
թիւն ունէին, եւ զինուորական կարգն ու կանոնը
հաստատուն բռնելու գլուխ ու զօրութիւն չու-
նէին: Թէպէտ եւ անով ալ Յովհաննա քանի
մը փոքր կռիւներու մէջ յաղթող ելաւ ու իւր
անունը թշնամիները ահուդողով լեցուց:

Գ Լ Ո Ւ Ս Ե.

Յովհաննային յաջող ընթացք էր բերուի:

Մինչեւ հիմայ Օրլէանի օրիորդն ընդհան-
րապէս իւր գործոցը մէջ յաջող եւք ու վախ-
ճան ունեցաւ. իւր անփոփոխ եւ հաստատուն քա-
ջասրտութիւնն եւ եռանդն եղաւ, որով դժուա-
րութեանց յաղթեց: Բայց ասկէ ետքն այս յա-
ջողութիւնը փոխուեցաւ: — Հիւսիսային Գաղ-
ղիայի մէջ Օազ գետին քովը Գոմբիէներ բեր-
դապատ ամուր քաղաքը անգղիացի ու բուր-
գունտացի զօրքերէն պաշարուած ըլլալով, մեծ
փտանդի մէջ էր թշնամեաց ձեռքն խնայու-
նալով: Յովհաննա ընտիր գնդով մը յարձակեցաւ,
թշնամիները պատուեց, ու Մայիսի 23ին քաղաք
մտաւ, որով քաղաքացւոց մեծ ուրախութիւն
պատճառեց: Երկրորդ օրն որոշեց որ իւր սովո-
րական շուտութեամբն ու սաստկութեամբը
թշնամեաց վրայ յարձակի, զոր իրօք ալ ըրաւ:

քաղաքին մէկ կողմանէ դուրս յարձակեցաւ,
բայց ափսոս որ թշնամեաց զօրութիւնն աղէկ
հաշիւ չէր ըրած, որոնք շատ յամառութեամբ
պատերազմեցան: Թէպէտ ի սկզբան կ'երեւար
թէ Յովհաննա կը յաղթէր, բայց Անգղիացւոց
կողմանէ զօրքն վերջը չէր գար, միօրինակ գըն-
դերով զօրք պատերազմողներուն օգնութեան կը
հասնէին, այնպէս որ յայտնի տեսնուեցաւ թէ
դէմ դնելն անկարելի է: Յովհաննա ըրած սխալ-
մունքը տեսնելով՝ զօրքն ետ քաշուելու նշան
տուաւ, եւ իւր սովորական աներկիւղութեամբն
ամէնէն պատուաւոր տեղը կեցաւ, այս ինքն վեր-
ջապահաց մէջ:

Անգղիացիք ու Բուրգունտացիք սաստիկ
շտապով ու արտօրալով Գաղղիացիները հալա-
ծելու համար անոնց ետեւէն վազեցին, մանաւ-
անդ երբ որ իմացան որ Յովհաննա վերջապահ-
ներուն մէջն է, որովհետեւ անոր դրօշն ու կար-
միր վերարկուէն ճանշնալը շատ դիւրին էր: Ի-
բրեւեց բոլոր ջանքն այն էր, որ Գաղղիացւոց առ-
ջեն առնեն, որոնք այս տեսնելով՝ աւելի եւս
այլայլած ու շփոթած՝ խառն ի խուռն գէպ ի
քաղաքին դուռն սկսան վազել: Քաղաքին մէ-
ջիները վախնալով որ չըլլայ թէ Անգղիացիք
քաղաքին գոները ձեռք առնուն՝ փեղկերը միայն
կէս բացին: Բուրգունտացիք Գաղղիացւոց խառ-
նիխուռն փախչելն եւ զրան մօտ մղուելն ու
խճողիլը տեսնելուն պէս՝ սաստիկ կատաղու-

Թեամբ քաղաքին դրան վրայ յարձակեցան: Գաղղիացւոց զօրքէն շատերն այն ատենի սովորութեան համաձայն ծանր զինաւորած ըլլալով՝ չկրցան փախչիլ ու Օաղ գետն ինկան խեղդուեցան, կէս մ'ալ գերի բռնուեցան. իսկ Յովհաննա աչքը վերցուց տեսաւ որ Թշնամիները չորս կողմէն զինքը պաշարեր են: Հոն տեղը գերութենէ պրծելու համար սաստիկ քաջութեամբ պատերազմեցաւ, քաջութեան հրաշքներ գործեց, բայց Գաղղիացիք սաստիկ սարսափած ըլլալով, ուրիշ բան չէին մտածեր՝ բայց եթէ իրենք զիրենք պահպանել: Ամենեւին ճամբայ մը չէին բացած, ուստի որ այս դիւցազն պատերազմողը քաղաքին դրան փեղկերէն ներս կարող ըլլար մտնել, Թէպէտեւ հաւանական է որ եթէ վերջապահներու գնդէն աւելի քիչ պատուաւոր կողմ մ'ընտրած ըլլար, կրնար ազատիլ: Օրլէանի դիւցազն օրիորդն առանձին սոսկալի բազմութեան դէմ իւր կենաց ու ազատութեան վրայ պատերազմեցաւ, բայց վերջապէս Յովհաննա Լիւքսէնպուրկեան զօրապետին քովիներէն մէկը յաջողութեամբ վերարկուէն բռնեց ու ձիէն վար ձգեց, հոն վրայ հասաւ Լիոնէլ Վանտոմմեան անունով մէկը՝ որ քովը կեցած էր, ու զէնքերը վրայէն առաւ:

Անգղիացիք իրենց այս ոխերիմ Թշնամին ձեռք ձգելուն պէս՝ առին նախ Յովհաննա Լիւքսէնպուրկեանին (որ բերդը պաշարող հրամանա-

տարն էր) բնակարանը տարին, անկէ ալ մեծ գունդ պահպան զօրքով Պոլէօ բերդը փոխադրեցին, ուր Յովհաննա պատը ծակելով փախչելու փորձ մ'ըրաւ, բայց չկրցաւ յաջողընել, բանը յայտնուեցաւ. անոր համար ալ Պորըվոար դղեակը փոխադրուեցաւ, ուր կ'ըսուի Թէ Լիւքսէնպուրկեանին կինն ու քոյրը զանիկա սիրով ընդունած ու նայած ըլլան:

Ա' Լ Անգղիացւոց ուրախութեան չափ չկար, իրենք զիրենք մեծ ու փառաւոր յաղթութիւն մ'ըրած, կամ Թէ բոլոր Գաղղիան նուաճած կը համարէին: Գուցէ բոլոր Գաղղիան առնով այնչափ չէին ուրախանար, որչափ այս խեղճ օրիորդը բռնելուն վրայ ուրախացան. կ'երեւայ որ ուրիշ բանէ այնչափ վախցած չէին, որչափ անոր անունէն: Պէտքորդի դքսին հրամանաւ Անգղիայի ու Բուրգունտիայի եկեղեցիներուն մէջ հանգիստութեամբ Զէլ Ասպուս երգուեցաւ, Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու համար, որ իրենց ոխերիմ ու ահագին Թշնամին՝ Օրլէանի տկար օրիորդը՝ իրենց ձեռքը գերի ձգեց: Ընթերցողն ինք իրմէ կրնայ իմանալ Թէ որչափ մեծ եղաւ Գաղղիացւոց ցանն ու հոգը, որոնք միանգամայն Գոմբիէնի պաշտօնակալներուն ու կառավարին դէմ տրտունջ ու ամբաստանութիւն կ'ընէին, որ այսպիսի անդգուշութեամբ Օրլէանի դիւցազն ու քաջ օրիորդը Թող տուին որ գերի ինչպէս:

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ .

Խեղճ օրերդին Գաղաթիւնս զմեզ:

Յովհաննա իրեւ պատերազմի մէջ բըռնուած գերի մ'ըստ իրաւանց եւ ըստ սովորութեան՝ որչափ ալ իւր թշնամիներուն զգուշաւոր պահպանութեան տակ ըլլար, պատուով նայուելու արդար իրաւունք ունէր: Բայց Անգղիացիք անոր այս իրաւունքը ճանչնալ չուզեցին, որովհետեւ, կ'ըսէին, անիկա սատանաներու հետ միաբանութեան մէջ է, ու պէտք է որ այս սոսկալի դիւթութեան ու կախարդութեան ոճրոյն համար դատուի: Փարիզի համալսարանը, որ հոգւով եւ մարմնով Անգղիացեաց շահուն անձնանուէր եղած մարդիկներու ժողովք մըն էր, ամէնէն յառաջ առաջարկեց որ այս բանիս վրայ ճիշդ դատաստանական քննութիւն ու Յովհաննային հաւատքին վրայ հարցութիւններ ըլլայ Պովէի եպիսկոպոսին առջեւը, որուն թեմին տակն էր Յովհաննային ծնած գիւղը: Պետրոս Գոշոն, Պովէի եպիսկոպոսն Անգղիացեաց նախանձայոյղ կողմնակիցը, շատ ետեւէ ինկաւ որ այս առաջարկութիւնը յառաջ երթայ, ու յաջորդութեամբ գլուխ հանելու համար Յովհաննա Վիքսէնպուրկեանին 2000 ֆրանք պարգեւ խոստացաւ եթէ այս երեւելի կալանաւորն իւր ձեռքը յանձնէ: Այս բանիս վրայ եպիսկոպոսին ու Վիքսէն-

պուրկեանին մէջ խօսակցութիւն եղած ատենները՝ Յովհաննա փախչելու երկրորդ փորձ մ'ալ ըրաւ: Բանտին աշտարակին վրայէն վար ցատկեց, բայց սաստիկ վնասուելով ինք զինքը կորսնցուց, եւ ինք չիմացած՝ պահպանները զինքն առին ներս բերին: Վրայ գալէն ետքն Անգղիացիք անիկա առին Արաս, անկէ ալ Գրոգուս ամրոցը տարին, որ Սոմ գետին բերանը հաստատուն բերդ մըն է: Յովհաննա տեսաւ որ ալ աղատութեան կամ շնորհաց յոյս չմնաց: Գրոգուսի մէջ այս միտթարութիւնը միայն ունեցաւ, որ քահանայ մ'իւր կալանաւորութեան ընկեր գտաւ, որ ամէն օր աստուածային պաշտօն կը մատուցանէր, որով Յովհաննա արտաքոյ կարգի միտթարութիւն կը զգար:

Յովհաննային գերութեան ժամանակը Գաղղիացիք հանդարտ չկեցան: Գոմբիէնեի մէջ եղած զօրքն արիութեամբ Բուրգունացիներն ու Անգղիացիները զարկին ու քաղաքին պաշարումը վերցնելու ստիպեցին, որ շատ տեղեր ալ նորէն առնլու պատճառ եղաւ: Քաջ Բսենդրայլ զօրապետը մեծ յաղթութիւն մ'ըրաւ, որով շատ գերի բռնեց, նոյնպէս Պարպիոյ զօրապետն երկու ճակատի մէջ թշնամիները զարկաւ կոտորեց: Այս բաներս Անգղիացեաց՝ Գիւցաղն Օրիորդին գէմ ունեցած ատելութիւնն աւելի դառնացուցին. այս ամէն ձախորդութեանց պատճառ անիկայ կը համարէին: Անիկայ պատերազմի մէջ

եղած ատեն, կ'ըսէին, Գաղղիացիք յաղթու-
թեանց ու փառաց վերջին ծայրը հասած էին,
եւ քանի որ կենդանի է՝ իրենց յաջողութիւնը
չի կրնար փոխուիլ: Ուրեմն եթէ իբրեւ կախարդ
կարող ըլլանք վատանուն ընել, այն ատեն վա-
տանունութեան շանթը Վարդուսին եւ անոր կող-
մնակցաց ճակատն ալ կը տպաւորուի, որոնց այն-
չափ օգնութիւն ըրաւ գարշելին. մէյ մ'ամէնուն
մտքին մէջ համարումը կորսընցընելէն ետքը՝
նոյն իսկ իրեն ամէնէն հաւատարիմ՝ կողմնակից-
ներն ալ իրմէ կը հեռանան: Ասանկ կը մտա-
ծէին Անգղիացիք. եւ թէ որչափ այս խեղճ օ-
րիորդին դէմ կատղած էին՝ անկէ յայտնի կ'ե-
րեւայ, որ Փարիզի մէջ կնկան մէկը հրապարա-
կաւ այրեցին՝ անոր համար որ ըսած էր թէ ինք
Յովհաննան բարի քրիստոնեայ կը կարծէ ու կը
հաւատայ որ Աստուծոյ խրկուած է:

Յովհաննա վեց ամիս խիստ ու դառն կա-
լանաւորութենէ ետքը Ռուան բերուեցաւ, ուր
Ժողոված էին այն Ժամանակն Անգղիացւոց Հեն-
րիկոս աղայ Թագաւորն եւ իւր բոլոր արքունիքը:
Հոստեղս Յովհաննա բերդին ամէնէն մեծ աշ-
տարակը դրուեցաւ: Անգղիացիք նոյն տեղը զինքը
սաստիկ անգթութեամբ ու խիստ կերպով նայե-
ցան. ծանր շղթաներու զարնելէն զատ՝ ցորե-
կուան ատեն ոտուրները կոճղի մը մէջ փակուած
պիտի մնային, իսկ գիշերը մարմնոյն չորս կողմը
շղթայ մը պիտի կրէր, այնպէս որ իւր ողորմելի

անկողնոյն վրայ ալ չէր կրնար շարժիլ: Հինգ
աղեղնաւոր զինքը զգուշութեամբ կը պահէին,
որոնցմէ երեքը խցին ներսի դին, իսկ երկուքը
խցին դրսի կողմը կը կենային: Այս արտաքոյ
կարգի զգուշութիւնը, որ անկա ձեռքէ չփախ-
ցընելու համար կ'ընէին, կը ցուցընէ թէ որչափ
կը վախնային անկէ: Չէ թէ միայն իւր բիրտ ու
վայրենի պահապաններէն ամէն տեսակ նախա-
տանաց խօսքեր կը լսէր, հապա նոյն իսկ զինքը
բռնողը Յովհաննա Վիքսէնպուրկեան Համցաւ
օր մ'Ուարուիգին ու Սրբաֆֆորդին հետ անոր
գալու, ու անկա ծաղընելու: Այս ամէն բան
թէպէտ ասպետաց դարուն մէջ կ'ըլլար, որ
փառաւոր դար մը չէր, ու Յովհաննա մէկ պարզ
աղջիկ մ'եւ ձեռք ինկած գերի մըն էր, բայց
այս մարդիկներուն ըրածն անկարգ անվայել ու
մարդկային ազնուականութեան դէմ բան էր.
մեղք որ այս մարդիկները քրիստոնէի անուն ու
ազնուականի պատիւ ունէին. ամօթ ու մեծ ա-
մօթ. գուցէ հին Ժամանակները հայրենեաց ե-
ռանդնոտ սէրը ճանչցող ու յարգող հեթանոս-
ներուն ձեռքն աւելի պատիւ կը գտնէր այս
խեղճ օրիորդը: Վիքսէնպուրկեանը ծաղընելով
ու ցուրտ ծիծաղով մը՝ Զքեղ աղատելու համար
եկած եմ, ըսաւ: Մի խնտար իմ վրաս, պատաս-
խանեց ծանրութեամբ Օրիորդը, գիտեմ որ դուն
զիս աղատելու ոչ կամք ունիս եւ ոչ ալ իշխա-
նութիւն: Անգղիացիք զիս պիտի սպաննեն, կար-

Ճեղով որ զիս մեռցնենէն ետքը՝ Գաղղիայի թա-
գաւորութիւնը կրնան դիւրաւ ձեռք բերել
բայց պարապ է, եթէ ձեր բազմութիւնը հի-
մակուանէն հարիւրհազարի չափ աւելի ալ ըլլայ,
պարապ է, պիտի չկարենաք յաղթել: Այս խօս-
քերուն վրայ Սըրաֆիֆօրդ այնպէս բարկա-
ցաւ, որ դաշոյնը քաջեց ու նոյն տեղը կը զար-
նէր կը մեռցնէր, եթէ Ուարուիք թեւը բռնած
չըլար:

Այս ժամանակները Ռուան արքեպիսկոպոս չունէր. Պովէի եպիսկոպոսը՝ ինչպէս վերը տեսանք, Անգղիացւոց սաստիկ կողմնակիցն ու Յովհաննային թշնամին՝ աղերսագիր մը տուաւ ու ինգրեց որ Յովհաննային դատաստանական հարցուփորձ մ'ընէ, ըսելով որ անիկայ իւր թեմէն ըլլալով՝ իւր իրաւաբանութեանը տակ կ'իյնար: Աղերսագիրն ընդունուեցաւ, ու եպիսկոպոսն առաջին դատաւոր անուանուեցաւ, իրեն աւելնթերակայ կամ օգնական դրուեցաւ. Յովհաննէս լըմէզը՝ եկեղեցական դատաքննութեան ընդհանուր աթոռակալ վարդապետը. իսկ հրապարակական ամբաստանողն պաշտօնն Էսգիվէ անունով Պովէի կանոնիկոսներէն մէկուն տրուեցաւ: Այս ատեանին մէջ, որ ելած հրամանին նայելով՝ Ռուան պիտի ըլլար, հարիւրի չափ աստուածաբանութեան վարդապետներ ալ մտան, որոնք թէպէտ տրուելու վճռոյն մաս կամ քուէ չունէին, բայց հարկաւոր տեղը կրնային

խորհուրդ տալ կամ իրենց օգնութիւնը մատուցանել:

Յովհաննան այս կերպով դատաստանի առ-
ջեւ հանելը ստուգիւ անվայել ու անկարգ գործք
էր. եթէ անիկա իբրեւ պարզ պատերազմի ա-
տեն բռնուած գերի ալ մտածելու ըլլային, չէին
կրնար անոր հետ այս կերպով վարուիլ ու վրան
յանցանք մը գտնել, որուն համար դրամով
կամ գերիներու փոփոխութեամբ ազատել չու-
զէին: Բայց ո՞ր էր իրաւունքը կամ արդարու-
թիւնը. այսպիսի բիրտ ու անքաղաքակրթ ժա-
մանակ մը, որ արդարութեան ու իրաւանց ան-
կողմնակալ գաղափարներուն տեղն ուրիշ դա-
ղափարներ կային ու տգիտութիւնը տիրած էր,
զարմանալու չէ որ այս գործքիս մէջն ալ այն
գաղափարները տիրեցին ու խեղճ Օրորորը կրից
գոհ եղաւ:

Գատափստանական ժողովքը ժողվեցաւ. ժողովականները յառաջունէ Տոմիրմի պատգամաւոր մը խրկած էին, որ այս աղջկան յառաջանցուցած կենացը պատմութիւնները տեղեկանայ. բայց որովհետեւ այս տեղեկութիւնները բոլորովին Օրիորդին կողմը բարի վկայութիւններ էին, անոր համարի մէջ չբերուեցան ու ծածուկ պահուեցան: Լ'Օազըրէօր անունով աբեղայ մը խաբէական ճամբով մ'անմեղին գատապարտութեան գործիք եղաւ. ելաւ անոր բանտը գնաց ու Յովհաննային առջեւն իբրեւ Լ'Պա-

րինգիացի, ուստի եւ անոր հայրենակիցն ու կա-
րողտի կողմնակից ձեւացաւ, որուն համար ալ
շատ նեղութիւն կը կրեմ, ըսաւ, եւ խեղճը
խաբելով՝ ծուռ խորհուրդներ տուաւ:

Յովհաննա ասանկով Պովէի եպիսկոպոսին
դատաստանին յանձնուած էր. իրեն վրայ եղած
ամբաստանութիւններն ասոնք էին. նախ որ իւր
կանացի զգեստին տեղն էրիկ մարդու զգեստ
հագնելով աստուածային պատուիրանաց դէմ
ընած ըլլայ, ու սուտ, մոլորական եւ հերետի-
կոսական վարդապետութիւններով ու ոճիրնե-
րով Աստուծոյ մեծ վայելչութիւնը վշտացուցած
ըլլայ. երկրորդ՝ որ շատ մարդիկներ սպաննած,
եւ ինչպէս կ'ըսուէր, մարդիկները խաբելու եւ
չարագործութիւն ընել տալու համար անոնց
այնպէս կարծեցուցած. ըլլայ որ ինք Աստուծոյ
կողմէն խրկուած է, ու աստուածային գաղտնու-
թեանց ու ծածուկներուն վրայ աղէկ տեղեկու-
թիւն ունի:

Յովհաննա 1431ին Փետրուարի 21ին ա-
ռաջին անգամ իւր դատաւորներուն առջեւն
ելաւ. թէպէտ եւ արդէն 15 անգամէն աւելի
հարցումներու ներկայ եղած էր: Ատեանին
սրահն էր Ռուանի բերդին մատուռը, ուր բե-
րուեցաւ Յովհաննա ոտուրները շղթաներով, ու
վրան ալ ծանր շղթայով մը, բայց բոլոր իւր
պատերազմական զարդովը: Եւ որովհետեւ թող
չէին տուած որ իրեն փաստաբան կամ պաշտ-

պանող մը ընտրէ, ուստի իրեն օգնական ուրիշ
մը չկար՝ բայց եթէ իւր արի ու քաջ սիրտը, եւ
իւր անմեղութեան գիտակցութիւնը: Ուրիշ ա-
տեն այնչափ չէր տեսնուած անոր վրայ այն
զարմանալի հանդարտութիւնն ու իւր անձին
վրայ տիրելը, որչափ այս սարսափելի ժամուս
մէջ: Բոլոր իւր պատասխաններուն մէջ մեծ
սրամտութիւն ու հանճար ցուցուց, որ աւելի
յայտնի կը տեսնուէր զինքը դատողներուն ան-
պիտան վարմանցն ու պաղ խօսքերուն քովը:
Շատ անգամ իւր պատասխանները հոնտեղը
նստող աստուածաբան վարդապետները նեղը կը
խոթէին, որոնք անոր զանազան հարցումներ
կ'ընէին, յուսալով որ բերնէն անզգուշութեամբ
խօսք մը հանէ, որով անոր կախարդութիւնը
կամ վճկութիւնն երեւան ելլէ: Երբ որ հար-
ցուցին թէ Գիտե՞ս որ Աստուծոյ շնորհաց մէջն
ես թէ չէ. Չափէն աւելի յանդգնութիւն կ'ըլ-
լար, պատասխանեց Օրիորդը, այսպիսի հարց-
ման մը պատասխան տալ ուզելը: Ասոր վրայ
Յովհաննէս ֆապրի անունով վարդապետ մը
(անոնցմէ՝ որոնք հարկ եղած ատենը խորհուրդ
պիտի տային) Ասիկայ ուրիշ բան ըսել չէ,
ըսաւ, բայց եթէ որ օրէնքը զիս այս բանիս պա-
տասխան տալու չի կրնար ստիպել:

Լաւագոյն կ'ըլլար թէ որ բոլորովին լռած
ըլլայիր, պոռաց կատղելով՝ եպիսկոպոսը, եւ
նորէն հարցուց: Եթէ Աստուծոյ շնորհաց մէջը

չեմ, կրկնեց հեղութեամբ Օրիորդը, իրեն կ'ազաչեմ որ ինծի նոյնը շնորհէ, իսկ եթէ Աստուծոյ շնորհաց մէջն եմ, այն ատեն կ'աղաչեմ Բարձրելոյն որ զիս անոր մէջը պահէ:

Երբ որ իրեն հարցուցին որ Տեսած սուրբերդ Անգղիացիները կ'ատեն. Սուրբերդ, պատասխանեց Օրիորդը, այն ամէնքը կը սիրեն՝ զորոնք Աստուած կը սիրէ, ու այն ամէնքը կ'ատեն, զորոնք Աստուած կ'ատէ: Օրիորդին դատաւորներն այս ամէն պատասխաններուն մէջ միշտ Աստուծոյ դէմ վշտացուցումներ գտան: Պովէի եպիսկոպոսն իւր հարցումները յառաջ տանելով՝ Աստուած զԱնգղիացիները կ'ատէ, ըսաւ, որուն Օրիորդը զգուշութեամբ պատասխան տուաւ, թէ Աստուած զԱնգղիացիները կ'ատէ՝ ես չեմ գիտեր, բայց այս գիտեմ որ այն ամէն Անգղիացիները՝ որոնք պատերազմի մէջ չմեռան, Գաղղիայի թագաւորին ձեռքովն այս երկրէն դուրս պիտի վաճնտուին: Իրեն դրօշին վրայ հարցումը ըլլալուն՝ Ես ան դրօշը, ըսաւ, նիզակի մը տեղ կրեցի, որ մարդ չսպաննեմ, եւ երբեք մարդ չղարկի: Միայն կ'ըսէի. Գուր Անգղիացեաց վրայ ինկէք, առաջին յարձակողն ես կ'ըլլամ: Չայներն ինծի ըսին. Յարձակէ աներկիւղ, ու Աստուած քեզի կ'օգնէ: Երբ որ հարցուցին թէ Յաղթութեան վրայ ունեցած յոյսդ այս դրօշին վրայ դրած էիր, թէ քու անձինդ վրայ. Յոյս ու անկախութիւնս Աստուծոյ վրայ

դրած էի, եւ ոչ թէ ուրիշ բաներու վրայ, պատասխանեց Օրիորդը:

Իրեն առնացի հագուելուն վրայ հարցումը ըլլալուն, պատասխան տուաւ թէ Ես այս բանիս մէջ Աստուծոյ հրամանին անսացի: Այսպէս ձանձրալի ու ծանր խորամանկութեամբ լի դատաստան մըն էր, որուն տակ ինկած էր այս խեղճ ու անօգնական օրիորդը: Ստուգիւ պէտք են ամբիշալ Անգղիացիք որ այսպիսի անգութ դատաստանի մը տակ ձգեցին այս օրիորդը, բայց՝ ճշմարտութեան ու արդարութեան վկայ ըլլալու համար պէտք ենք ըսել, որ անոր անողորմ դատաւորը Պովէի եպիսկոպոսը, Խսդիվէ փաստաբանն ու Մ'Օաղըլէօր անխիղճ ամբաստանն ամէնն ալ Գաղղիացի, ուստի եւ այս դժբախտ օրիորդին հայրենակիցներն էին:

Թէպէտ եւ այս հարցափորձին մէջ եղած հարցմանց՝ Օրիորդը որոշ ու ճիշդ պատասխաններ տուաւ, բայց զարմանալու բանն այս է, որ քանի մ'իրական պատահած դէպքերը չէր ուզեր որոշ ու յայտնի մեկնել, այնպիսի դէպքեր կ'ըսենք, որոնց մէջ ինք գլխաւոր գործողներէն մեկն էր: Զոր օրինակ իրեն առաջին անգամ թագաւորին հետ խօսակցելուն վրայ հարցումը ըլլալուն՝ ի սկզբան բաւական ատեն ամենեւին պատասխան տալ չուզեց, ըսելով որ իւր ձայներն արգելած են, բայց երբ որ վերջապէս զինքը խօսելու ստիպեցին, այն ատեն ծածուկ ա-

ռակաւոր ու չիմացուելու խօսքերով տեսիլքի մը վրայ խօսեցաւ, զոր Նարոյոս տեսած ըլլայ, ու հրեշտակ մ'ալ երկինքէն թագ մը բերած ըլլայ: Ետքէն այս երեւցած թագը Ռէնսի թագադրութեան հանդիսին հետ սկսաւ շփոթել: Ստուգիւ թէ որ իրեն դատաւորները չէին հաւտար որ այս ամէն բան Աստուծոյ հրաշքն է, բոլոր պարագաներէն պէտք էին գոնէ համոզուիլ, որ իրեն միտքը կամ խելքը մասնաւոր առանձնական վիճակի մը մէջ մտած էր, որ իրօք այս ամէն բանն իրեն կը ցուցնէր ու իւր ոգւոյն վրայ տիրած էր:

Յովհաննային դատաւորներն ու թշնամիները թէպէտ այսչափ խորամանկութիւն ու հնարք բանեցուցին, բայց տեսան որ դատաստանական քննութեամբ զինքը կախարդութեան յանցաւոր ցուցնել զժուար պիտի ըլլայ: Անամօթ Ղ'Օազըլէօր ուրիշի մը հետ միաբանելով՝ խորհուրդ տուաւ որ Օրիորդը տանջանարանի մը պրկուի, յուսալով որ այս կերպով իրօք կը խոստովանի. բայց ժողովականներէն շատերուն սիրտն արդէն յառաջուրնէ Յովհաննային հեղ վարմունքէն շարժած ըլլալով, չգտնուեցաւ մէկը՝ որ այսպիսի սոսկալի առաջարկութեան մը հաւանութիւն տայ: Անգղիացւոյն մէկը, որ կ'ըսուի թէ բոլոր դատաստանին ներկայ էր, անոր անմեղութիւնը յայտնապէս տեսնելով՝ այնպէս սիրտն ելաւ, որ Աքանչեւն օրիորդ, պոռաց, եթէ միայն անգղիացի

ըլլար: Դատաւորներն անոր դէմ կախարդութեան ու վճկութեան վրայ 12 կտոր ամբաստանութիւն գրեցին, զորոնք Փարիզի համալսարանն ալ ուրախութեամբ հաստատեց, որովհետեւ անոր արեանն անյագ ծարաւի էր: 1431ին Մայիսի 24ին (այն օրը՝ որ տարի մը յառաջ բռնուած էր) Յովհաննա Սէն Գուէնի գերեզմանոցը բերուեցաւ, ուր երկու բարձր կառափնարան նոցր բերուեցաւ, ուր երկու բարձր տեղը տարուեցաւ, ուր Էրար անունով քարոզիչ մը կեցած կը սպասէր, ու գալուն պէս՝ սկսաւ անոր դէմ սաստիկ նախատանաց խօսքեր խօսիլ: Յովհաննա մեծ երկայնմտութեամբ ու հանդարտութեամբ ամէն բան լսեց. բայց երբ թագաւորին վրայ սկսաւ նախատական ու զրպարտութեան խօսքեր խօսիլ, եռանդով ու կրակով մը խօսքն ընդմիջեց. Իմ վրաս խօսէ, ըսաւ, որչափ որ կ'ուզես, բայց թագաւորին վրայ մի՛ խօսիր: Անիկայ լաւ քրիստոնեայ մարդ է, եւ չէ թէ քու զրուցածիդ նման. կրնամ մինչեւ երգում ընել որ անիկայ քրիստոնեաներու մէջ ամէնէն ընտիր անձն է, եւ անոնցմէ մէկն է՝ որոնք եկեղեցւոյ ու կրօնի շատ օգնած են: Բայց մէկէն Պովէի եպիսկոպոսը հրամայեց որ բերանը գոցէ ու լռէ: Էրարին քովը կեցած էին բաց ի զինքը պահող զինուորներէն, նաեւ Ղ'Օազըլէօր եւ ու-

րիշ քահանայ մ'ալ որ անոր խոստովանութիւնը լսած էր:

Խօսակցութիւնը լմննալէն ետքը՝ քարոզիչը Յովհաննային առջեւ գրուած մը կարդաց, որ իւր ըրածներն ետ կանչելու ձեւն էր: Յովհաննա՝ Էս ետ կանչելու բան չունիմ, ըսաւ, որովհետեւ ինչ որ գործեցի՝ Աստուծոյ հրամանաւր գործած եմ: Գրուն պիտի հնազանդիս, ըսին, ու հրապարակական դահիճը ցուցնելով, մահ սպառնացին թէ որ հնազանդելու չըլլայ:

Ջարմանալու բան մը չէ, որ այս անօգնական օրիորդը սկսաւ վախնալ, ու դողդոջուն ձեռուրներով թղթին ստորագրեց, ըսելով որ Աւելի կ'ուզեմ ստորագրել, քան թէ այրիլ: Բայց ասով ալ բանը լմնցած չէր. Յովհաննա խաբուած էր, որովհետեւ կարդացուած թղթին տեղ, որուն՝ հազիւ հասկընալով ու այնչափ դժուարութեամբ՝ ստորագրութիւն տալ յանձն առած էր, առջեւ ուրիշ թուղթ մը քշեցին, որուն ստորագրեց, եւնոյնը ժողովրդեան առջեւ կարդացուեցաւ: Ասիկայ առջինէն շատ ընդարձակ ու երկայն բարակ խոստովանութիւն մըն էր, որուն մէջ Յովհաննա կը վկայէր, որ իւր բոլոր գործածներուն վրայ ըսածներն ամէն ալ սուտ են:

Անգղիացիք սկսան բարկանալ որ Յովհաննա ինչո՞ւ չայրեցաւ. իրենց կատաղութեան նշան՝ սկսան անոր վրայ քարեր նետել: Իրեն քանի մը

քարեկամները միայն կ'ուրախանային որ գոնէ կեանքին կը խնայեն: Բայց յայտնի էր որ անոր կեանքին խնայելը՝ պարզ պատրուակ մը եւ ժամանակ վատրկելու համար հնարք մըն էր: Այս ըսածնիս՝ հետեւեալ գէպը շատ աղէկ կը ցուցնէ: Ուարուիքի կոմսը զիպուածով լուր մ'առնելով որ Յովհաննա բանտին մէջ հիւանդացեր մեռնելու վրայ է, ու զինքն աղատելու համար թոյն տալ կ'ուզեն, սաստիկ բարկացաւ: Թագաւորը, ըսաւ, չ'ուզեր որ անիկայ բնական հանգարտ մահուամբ մը մեռնի. զինքն այնչափ սուղ գնեց, որ պէտք է որ այրի: Այս ըսելով մարդ խրկեց որ շուտով բժշկեն: Ո՛հ. բարբա՛րոսութեան ու անգթութեան ի՞նչ սոսկալի նկարագիր:

Աւերը նկարագրուած ետ կանչելու գործողութիւններէն ետքը՝ Պովէի եպիսկոպոսը վճիռ մը հանեց, զոր ամէն կողմ խաւրեց: Ասոր մէջ՝ Որովհետեւ, կ'ըսէ, Յովհաննա Աստուծոյ շնորհօքը բոլոր իւր մոլորութիւններն ու սխալմունքները ետ կանչեց ու եկեղեցւոյ գոգը դարձաւ, դարձեալ որովհետեւ եկեղեցւոյ սովորութեան համաձայն բոլոր իւր հերետիկոսութիւններն ետ առաւ, անոր համար բանադրանօք եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կտրելը մէկգի կը թողունք, միայն թէ ենթադրելով որ բոլոր իւր առջեւ դրուած կանոններուն ճշդիւ պիտի հնազանդի: Բայց, կ'աւելցնէ, որովհետեւ Աստուծոյ եւ ուղ-

ղափառ սուրբ եկեղեցւոյ դէմ մեղանչեց, անոր համար՝ թէպէտ իւր կեանքը շնորհաց ու գլխու-
թեան ճամբով կը շնորհենք, սակայն իւր կենաց
մնացորդը պէտք է որ ապաշխարանաց հացիւ ու
արտասուաց ջրով անցնէ բանտի մէջ: Յովհան-
նա կը յուսար որ այս վճռոյն համաձայն եկե-
ղեցւոյ իրաւաբանութեան տակ եղած բանտ մը
պիտի երթայ, եւ կը մտածէր որ գուցէ զինքը
կուսանաց վանք մը կը դնեն: Բայց պահապան-
ները զինքն առին Ռուանի մէծ աշտարակը տարին:

Ինչպէս վերն ըսինք՝ այս կերպ վարուելով,
Անգղիացւոց դիտաւորութիւնն անոր կեանքը եր-
կայն ատեն շնորհել չէր: Գլխութեան պատրու-
ակով իւր թշնամիներն անտարակոյս ժամանակ
վաստըկէին կ'ուզէին, որ դարաննին կատարեալ
գործեն ու զինքը մէջը ձգեն, եւ երկրորդ այս
բանը մենք ենայելու ատեն մէկալ կողմանէ ալ
իրենց ընթացքին անիրաւութիւնը գոցեն: Իրեն
եկած հրամանագիր մը կը պատուիրէր որ առ-
նացի զգեստները հանէ ու կնոջ զգեստ հագնի,
եւ մազերը նորէն թող տայ. որովհետեւ պատե-
րազմական զգեստին յարմարցընելու համար եր-
կայն մազերը քիչ մը կտրած էր: Յովհաննա
մեծ պատրաստականութեամբ խոստացաւ որ ա-
սոնք ամէն ալ կը կատարէ: Բայց քանի մ'որ
ետքը կ'երեւայ որ դիտմամբ զինքը փորձելու
համար իւր պատերազմական զգեստներն առին
խուցը բերին դրին: Երբ տեսան որ ինք իւր

խոստումը հաւատարմութեամբ պահելով՝ զա-
սոնք չի հագնիր, պահապաններէն մէկն օր մը
(Մայիսի 27ին) անոր անկողնէն ելելու ատեն՝
կանացի հագուստներն առաւ մէկդի տարաւ, ու
պատերազմական հագուստն անկողնոյն վրայ
դրաւ: Պարոն, ըսաւ Օրիորդը նեղանալով, գի-
տես որ ասոնք հագնին ինծի արգելուած է. ես
այս վերարկուն չեմ ուզեր: Բայց պահապանն
անոր խօսքին ամենեւին չանսաց, թէպէտեւ մին-
չեւ կէս օրը վիճեցան, վերջապէս ելելու ստի-
պուած ըլլալով՝ պարտաւորեցաւ զինուորական
հագուստը հագնիլ: Մէյ մ'ալ սուրհանգակ մը
վաղեց Ուարուիգի կոմսին գնաց, որ եղած դա-
րանին յաջողին աւետէ: Ուարուիգ այս ուրա-
խական լուրը շուտով մը եպիսկոպոսին իմա-
ցուց, որ իւր առընթերակացներովը բանտը վա-
ղեց: Անոնցմէ Անդրէաս Մարկըրի անունով մէկը
պոռաց որ Մէյ մը խեղձին հարցուի թէ ինչու
առնացի զգեստները նորէն հագաւ. բայց այն-
տեղն եղած ամբոխը զինքն այնպէս ծեծեց ու
չարհարեց, որ քիչ մնաց կը մեռնէր:

Ա' խեղճ Յովհաննային բանը բուսած էր.
կը համարէին որ երկրորդ անգամ հերետիկո-
սութեան մէջ իյնալով՝ եկեղեցական նղովքի
տակ ինկած ու մահուան արժանի է: Քահա-
նայապետին բողոքեց. բայց անոր ալ միտ դնող
չեղաւ: Յովհաննա այս երկրորդ անգամուս՝ իւր
պատուոյն արատելէն խոցեալ ըլլալով, կարծես

Թէ աւելի որոշ, աւելի քաջասրտութեամբ ու յայտնի կը խօսէր, քան թէ առաջին անգամը: Առաջին անգամուն, ըսաւ, տկար գտնուելով ստորագրութիւն տուի, ասկէ ետքը դատաւորներուն ամենեւին պիտի չզիջանիմ, բաց ի կանացի զգեստ հագնեւէն, զոր կատարելու պատրաստ եմ:

Մայիսի 30-ին առտուանց քովն եկաւ անոր խոստովանահայրը Լ'Ատվընիւ քահանան, այն քիչերէն մէկը՝ որոնք անոր քաջածնեւուն վշտակից էին. եկաւ բանտը՝ որ անիկա մահուան պատրաստէ: Որոշումն եղած, վճիռը տրուած էր որ նոյն օրը Ռուանի հրապարակին մէջ պիտի այրուէր: Յովհաննա առաջին անգամ այս սոսկալի վճիռը լսելուն պէս՝ իւր զօրութենէն ինկաւ, այն սաստիկ հոգէն ու տագնապէն մագլերը փետեց, եւ սկսաւ այս անգութ վճռոյն դէմ խօսիլ: Բայց կամաց կամաց իւր հանգարտութիւնն ու զօրութիւնը նորէն տեղն եկան, ու Լ'Ատվընիւին ձեռքէն Հաղորդութիւնն ընդունեցաւ: Առտուանց ժամն Գին իւր դժբախտութեանը կառքին վրայ ելաւ, որ առթին մէջ կանացի հագուստ հագած էր: Լ'Ատվընիւ քահանան ու քանի մը հոգի ալ անոր ուղեկից եղան, որոնց մէջ այն մարդն ալ կար, որ քիչ մը յառաջ անոր կողմը խօսելուն համար դատաւորները բարկացուցած էր: 800էն աւելի անգղիացի զինեալ մարդիկ անոր հետ գացին

մինչեւ մահապարտութեան տեղը: Ճամբան Լ'Օաղըլէօր՝ նոյն վայրկենին մէջ իւր խղճմտանաց խայթերէն զղջումի գալով՝ անոր ոտքն ինկաւ, եւ ըրած նենգութեան ու անհաւատարմութեան համար թողութիւն խնդրեց, բայց զինուորները զարկին կառքին քովէն մէկդի հրեցին, ու Ուարուիքի կոմսէն իրեն հրաման գնաց որ շուտով քաղաքէն ելէ, եթէ կեանքը վտանգի մէջ թող տալ չ'ուզեր: Յովհաննա Ճամբան երթալու ատենը սաստիկ եռանդով աղօթք կ'ընէր, իւր հոգին այնպիսի շարժական խօսքերով Աստուծոյ կը յանձնէր, որ տեսնողներն իրենց արցունքը չէին կրնար բռնել, եւ նոյն իսկ եպիսկոպոսին առաջնորդներէն մէկ քանին չկրցան մինչեւ մահուան ատենը կենալ նայիլ: Ո՛ր Ռուան Ռուան, հառաչեց Օրիորդը հրապարակը հասնելուն, հոս ուրեմն պիտի մեռնիմ եղեր:

Հրապարակին այն տեղը, ուր հիմայ իւր յիշատակին արձան մը կանգնուած է, փայտ դիզուած էր, եւ բոլոր իւր թշնամիներն անոր հասնելուն կը սպասէին: Հոն ճառ մը կարդացուեցաւ, որ ատենը Յովհաննա աշուրներէն արտասուաց հեղեղներ կը թափէր, ու երբ խաչ մ'ուղեց, անգղիացի զինուորներէն մէկն իւր տէգն երկու կտորելով՝ խաչ մը շինեց ձեռքը տուաւ: Յովհաննա առաւ պագաւ ու կուրծքին վրայ դրաւ. բայց ետքը մօտաւոր եկեղեցիէ մը խաչ մը բերին տուին: Ճառը լմընեա-

լէն ետքը՝ քահանան ըսաւ. Յովհաննա, երթ
ի խաղաղութիւն. եկեղեցին զքեզ աշխարհա-
կան իշխանութեան ձեռքը կը յանձնէ:

Յովհաննա ջերմեռանդութեամբ աղօթք
ընելով երկու ծունկի վրայ եկաւ. ինք զինքն
ամենասուրբ Երրորդութեան ու բոլոր սուրբե-
րուն յանձնեց, մանաւանդ Ս. Կատարինա ու
Ս. Մարգարիտա կուսանաց իւր պաշտպաննե-
րուն: Անկէ ետքն աղաչեց որ իրեն թողութիւն
տան, ինչպէս ես ալ, ըսաւ, թողութիւն կու-
տամ այն ամէնուն՝ որոնք զիս վշտացուցած են,
եւ ի վախճանի ներկայ գտնուողներուն աղօթքը
խնդրեց: Խօսքերը բացայայտ ու կարգաւորեալ
էին, իւր խօսքերն ու Աստուծոյ կամաց յանձ-
նուիլը շատերուն արտասուքը շարժեցին, որոնք
այն մօրով եկած էին որ զինքը նախատեն: Շա-
տերն այն տեսարանէն այնպէս շարժեցան, որ
ետ դառնալու պարտաւորեցան:

Բայց անգութ ու անողորմ զինուորները,
որոնք սիրով այն խեղճ տեսարանին կը նայէին,
սկսան քրթմնջել, ու Լ'Ատվընիւին Չերէց, պո-
ռացին, Ինչ, Կուզէս որ հոստեղս կէս օր ընենք:
Յովհաննա Լ'Ատվընիւին հետ սկսաւ դէպ ի
կապուելու ցիցը քալել. բայց զինուորները
չկրցան համբերել. յափշտակեցին, սկսան քաշ-
քըռտելով տանիլ: Երբ որ խեղճ Օրիորդը փայ-
տերուն դէզին վրայ հասաւ, ցցին կապեցին,
գլուխը եպիսկոպոսի թագ մ'ալ զրին, որուն

վրայ գրուած էր. Ի Խաճն Դարչեալ Ընդհանիս,
որպէսլ, Դրմնի Լաստաճոյ. իսկ առջեւը կար-
գաւ գրուած էին իւր վրան գրուած բոլոր
յանցանքները: Մինչեւ վերջը Յովհաննա կը
զրուցէր որ իւր գործերուն մէջ Աստուծոյ հրա-
մանին հնազանդած է. իւր վերջին խօսքն եղաւ՝
Յիսուս: Երբ որ բոցերն սկսան սաստկանալ,
Լ'Ատվընիւին խնդրեց որ մօտ գայ եւ իրեն մխի-
թարական խօսք խօսի, վտանգաւոր տեղ չկենայ,
բայց խաչելութիւնը բարձր բռնէ, որ իւր վեր-
ջին հայեցումքը կարենայ Ամենափրկչին Յի-
սուսին վրայ դարձնել: Այսպէս նայելով ու
բարձրաձայն աղօթելով, իւր բարեկամներէն
Լքեալ թողեալ՝ մեռաւ դիւցաղն ու առաքինի
օրիորդը Յովհաննա տ'Արգ Գաղղիայի աղատիչը:

Հազիւ թէ այս խեղճ տեսարանը լմնցաւ,
Ժողովուրդեան մէջ կարեկցութեան շարժում մը
սկսաւ տեսնուիլ. ոմանք կ'ըսէին թէ Ոճիր գոր-
ծեցինք՝ որ այսպիսի սուրբ օրիորդ մ'այրեցինք,
իսկ ուրիշները կը բաղձային որ անոր տեղ իրենք
այրած ըլլային: Ի վերայ այս ամենայնի իւր
հողեղէն մնացորդն ալ մեծամեծ նախատանաց
տակ ինկաւ, անպատուեցաւ: Սեւցած, ածուխ
դարձած դիակն առին Ժողովուրդեան ցուցուցին,
որ համոզուին թէ անիկա նոյն վճուկին մարմինն
է. անկէ ետքը դարձեալ կրակ վառեցին ու եր-
կրորդ անգամ այրեցին ետեւ՝ մոխիր դարձած
դիակը Սէն գետը նետեցին:

Մէկ տարի բանտարկեալ մնալէն ետքն՝
այսպիսի վախճան ունեցաւ այս դիւցազն օրի-
որդը. բայց իւր յիշատակը միշտ կենդանի է
պատմութեան մէջ, չէ թէ միայն բանաստեղծ-
ներուն ոգին զարթոցանելու համար, հապա
նաեւ իբրեւ առաքինի վարուց ուսում, եւ այն
հին դարերուն վրայ գաղափար մը տալու հա-
մար, որ ատենը տգէտ աւելորդապաշտ գաղա-
փարներ ամէնուն միտքը պատած էին, եւ այս
դէպքիս մէջ կրքերու հետ միացան, եւ արդա-
րութիւնն ու դատաստանական իրաւունքը մէկգի
րնելով, այս խեղճին այսպէս անգուժ կերպով
մեռնելուն պատճառ եղան: Ահա այսչափի կրք-
նայ հասնիլ տգիտութեան ու կրքերու դառն
հետեւանքը: Կարողոս Է. գիտնալով անոր ան-
մեղութիւնը՝ իւր երկիրներուն տիրելէն ու գըլ-
խաւորաբար Ռուան առնլէն ետքը բոշոր եպիս-
կոպոսներուն ու մեծամեծներուն անոր վրայ ջա-
տագովութեան թղթեր գրեց: Հռոմայ դահն
ամէնէն աւելի այս օրիորդին դէմ եղած դա-
տաստանին արդարութեանը վրայ չէր համո-
զուած. անոր համար Կալիքստոս Գ. Քահա-
նայապետն առանձին թղթով մը Յովհաննային
ծնողաց ու եղբայրներուն հրաման խրկեց որ
անոր դատաստանը զարձեալ կրկնել տան, որ
եւ շուտով ի գործ դրուեցաւ:

Ռուան քաղաքը՝ արքեպիսկոպոսին պալա-
տին մէջ՝ ատենը 1455ին Գեկտեմբերի 20ին

քացուեցաւ, որուն մէջ Ռէնսի արքեպիսկոպոսն
ու Փարիզի եպիսկոպոսը Քահանայապետին կող-
մանէ նուիրակ նստեցան: Գուրիէլմոս Գոշոն՝ Պո-
վէի եպիսկոպոսին եղբորդին ու ժառանգն՝ երդ-
մամբ ծանոյց որ Օրիորդին դատապարտութիւնը՝
միայն Անգղիացւոց ատելութեանը գործն էր.
Ռուանի ատենանին հոգաբարձուն՝ որ առաջին
դատաստանին մէջ ամէնէն աւելի գործք ունե-
ցած էր. խոստովանեցաւ որ Պովէի եպիսկոպոսը
վախնալով որ չըլլայ թէ այս դատին մէջ Ան-
գղիացիներէն գլխու ցաւ ունենայ, ապահովու-
թեան թուղթ ու խոստում առած էր անոնցմէ,
որ զինքը կը պաշտպանեն, թէ որ բանը Քահա-
նայապետին հասնի կամ ընդհանուր ժողովքի
առջեւ ելլէ: Առջի դատաստանին դպիրներէն
մէկը վկայեց որ Անգղիացիք զինքը շատ ստիպած
էին որ սուտ բաներ գրէ. բայց ինչ յանձն չառնե-
լուն՝ ուրիշ երկու դպիր բերին, ծածուկ տեղ
մը նստուցին, եւ իրենց ուղած բաներն անոնց
գրել տուին: Շատ քահանաներ, աշխարհական-
ներ ու նաեւ մեծամեծ տիկիւններ վկայեցին, որ
Յովհաննա՝ բարի, պարկեշտ ու ամէն բանի մէջ
եկեղեցւոյ հնազանդ օրիորդ մըն էր: Ատենը
մասնաւոր մարդ խրկեց անոր հայրենիքը, եւ
յառաջագոյն անցուցած վարքին վրայ քննու-
թիւն ըրաւ. հոն ալ ամէն մարդ կը վկայէր որ
այս օրիորդն իւր բարեպաշտութեամբն ամէնուն
օրինակ եղած էր: Ասկէ ետքը բանակին զօրա-

պետներն ու պաշտօնականները, պալատին մեծամեծները վկայութեան կանչուեցան, որոնց մէջ անուանիներէն էին Տիւնոյի ու Ալանսոնի կոմսերը: Ասոնք երգմամբ հաստատեցին որ Յովհաննային վրայ երբեք այնպիսի գործք մը տեսած չեն, որ անոր բարուցը վրայ կասկած մը կարող ըլլայ տալ. վկայեցին որ անոր ամէն գուշակութիւնները ստուգուեցան, որոնց մէջ իրենք Աստուծոյ մատը կը տեսնէին:

Ս. Քահանայապետին նուիրակներն այս եւստոր նման անթիւ անհամար վկայութիւնները լսելով, Պովէի եպիսկոպոսին վճիռներն ոչոքացուցին. վճռեցին որ այս օրիորդն ամէն յանգանքէ ազատ ու անմեղ է, եւ նոյն վճիռն ամէն կողմ հրատարակեցին: — Այս դատաստանը լմրննալէն անմիջապէս ետքն՝ ատենը հրաման տուաւ որ նոյն օրը (1456ին Յուլիսի մէջ) Ռուան թափօր մ'ըլլայ այն տեղը՝ ուր Օրիորդին դատապարտութեան վճիռը տրուած էր. իսկ երկրորդ օրն այն հրապարակին մէջ ուր Օրիորդն այրուած էր՝ ուրիշ թափօր մ'ալ ըլլայ եւ այն տեղը խաչ մը տնկուի, որ անոր պատուոյն անարգութեան հատուցում ըլլայ: — Կարողութեամբ Ռուանի մէջ իւր ազատարարին անմահ յիշատակ մ'ըլլալու համար՝ արձան մը կանգնեց տուաւ. նոյնպէս Օրլէան ու Տոմրմի ալ արձաններ կանգնուեցան:

Աւասիկ այս է դիւցազն ու առաքինի Յով-

հաննա տ'Արգ օրիորդին պատմութիւնը: Եթէ ամէն մարդ իւր քաջութեանց ու պատերազմական առաքինութեանց չի կրնար նմանիլ. սակայն իւր բարոյական սրբութեան, անմեղութեան ու առաքինութեանց կրնայ նմանիլ: Այս օրիորդին պատմութիւնը մեր ազգին օրիորդացն աղէկ օրինակ կրնայ ըլլալ՝ չէ թէ պատերազմներու մէջ մանեւ, որուն վրայ աւելի զարմանալու է քան թէ հետեւելու, այլ իւր առաքինի վարուցն ու առաքինութեանցը նմանելու: Այս պատմութիւնը կը ցուցնէ որ արդարութիւնն երբեք չի յաղթուիր, այլ միշտ կը յաղթանակէ, թէպէտ ուշ թէպէտ կանուխ. ասկէ կը ցուցուի սա խօսքիս ճշմարտութիւնը թէ «Չարչարել չարչարի ճշմարտութիւն, այլ ոչ յաղթի»:

Յ Ա Ն Կ

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ	5
ԳԼ. Ա. Յովհաննա տ'Արգին տղայութիւնը . . .	11
ԳԼ. Բ. Յովհաննա իւր դիւցազնական գործերը կը սկսի	23
ԳԼ. Գ. Յովհաննա պատերազմներու մէջ կը մտնէ	37
ԳԼ. Դ. Կարոլոսին օծումն ու անոր արքունիքը	54
ԳԼ. Ե. Յովհաննային յաջող ընթացքը կը փոխուի	70
ԳԼ. Զ. Խեղճ Օրիորդին դատաստանն ու մահը	74

804

2013

